

MAGYAR

PROTESTÁNS EGYHÁZI ÉS ISKOLAI

FIGYELMEZŐ.

NEGYEDIK ÉVFOLYAM.

Hetedik füzet.

1873.

Julius.

I

A magyarországi protestáns egyletről.

1. §.

Előszó.

Egy ideig azon szándékban valék, hogy a magyarországi protestáns egyletről tüzetesen ugyan, de nem elkülönözve, hanem azon főbb irányzatokkal kapcsolatban fogok szólani, amelyek jelenleg a nagyfontosságú vallási és egyházi kérdések mezején, különösen a művelt külföld némely pontjain egymással küzdenek. Csakhamar be kellett azonban látnom, hogy ezen nagyobb mérvű szándék és szélesebb körű terv, az idő rövidsége és más mostoha körülmények miatt kivihetetlené lett; meg kellett tehát elégednem, egyelőre csak magának a magyarországi protestáns egyletnek tüzetes ösmertetésével vagyis ennek szándékával. Majd nemso-kára oly körülmény jött közbe, amely ezen szándék kivitelének is felfüggesztésére vagy elhalasztására birt.

A magyarországi protestáns egylet ugyanis, még az 1871-dik évi október hó elején, Pesten tartott alakulási gyűlésében elhatá-

rozta, hogy alapszabályai, „a tizenegy protestáns egyházkerület hatóságának is tudomására juttassanak.“ Ennek következtében általában gondolni és várni lehetett, hogy az egyházkerületek illető lelkészi tisztviselői s gyüleési tagjai között némelyek tüzetes vizsgálat és tanulmány tárgyává teszik a nevezett egyet mivoltát s vizsgálataik és tanulmányaik eredményét a magyar protestáns olvasó közönséggel is közölni fogják. Ezt vártam én, különösen e mi tiszántuli ref. egyházkerületünk illető férfaitól, miután itt, az 1872. ápril 22—26-diki közgyűlésen, 72-dik szám alatt, a nevezett egyetle vonatkozólag egy oly előleges határozat jött létre, mely szerént egy, több tekintélyes tagokból s a debreceni főiskolai hittanszaki tanárokból álló küldöttség megbízott a végre, hogy mielőtt maga a közgyűlés, nevezett egyet „céljához és alapszabályaihoz érdemlegesen szólana;“ ez a küldöttség, saját „indokolt nézetét és véleményét az egyet célja és alapszabályait illetőleg, a legközelebbi egyházkerületi közgyűléshez terjeszse fel.“

Kilátásba vólt tehát helyezve, nem az ugyan, hogy az egyházkerületi közgyűlés mint ilyen, polémiába bocsátkozik a magyar protestáns egyetlel, ami valóban szükségtelen sőt illetlen dolog lett volna; hanem az, hogy a gyűlés érdemlegesen fog szólni az egyetnek nemcsak céljáról, hanem alapszabályairól is, és tenni fogja ezt, a kinevezett küldöttség indokolt nézetének és véleményének meghallása után.

Mindezek alapján én többekkel együtt, különösen a hittanár uraktól mint a küldöttségnek kiválóan szakavatott tagjaitól, egy oly részletes munkálatot vártam, amely az egyet célját és alapszabályait, minden oldalról kellően megvizsgálván, kimerítő indokolással fogja azokat ösmertetni és méltatni. Ha egy ily munkálat létrejött és közgyűlés eleibe terjesztetett — anyivalinkább ha világot is látott volna, — ez nagy mértékben könnyítette volna mind reám mind másokra nézve az ügy feletti világos tájékozódást sőt részemről azon édes reményben is ringatám magamat, hogy az én ez ügghöz való tüzetes hozzászólásom, merőben feleslegessé is lehet. — A legnagyobb részben tanároktól jött a magyar prot. egyet eszméje és terve; pesti, kolozsvári, enyedi, kecskeméti, pataki stb.

tanárok kitünő részt vettek az egyesület alakításában s minden esetre mélyen érdekeltetve éreztek és érzik magokat az ügy által: tehát mi lett volna természetesebb, mint, kivált a hivatalos megbízatás után, egy érdemleges és indokolt nyilatkozatot várni a debreceni hittanár uraktól. Többekkel együtt így gondolkoztam én is.

Várakozásunkban csalatkoztunk; mert sem a küldöttség részéről a várt munkálat, sem a közgyűlés részéről az érdemleges tárgyalás létre nem jött. Bizonyos elösmeréssel fel kell ugyan említenem, hogy a debreceni hittanár urak csakugyan készítették egy kis dolgozatot, de amely, különösen rövidségénél fogva, sem a kerületi végzés által kitűzött feladatnak, sem általában a fenforgó szükségnek meg nem felel. És ezt egyáltalában nem azért említem fel, mintha bárkinek is valami szemrehányást akarnék tenni; hanem azért, mert a felemlített tények, mindenesetre a fenforgó ügy nyilvános történetéhez tartoznak, és mert ezen tényekben van egyik és pedig főfőindoka annak, hogy én, bár alkalmoszerűleg és töredékesen már több ízben elég nyíltan és kereken kifejeztem a prot. egyesület felőli nézetemet; az általam mindenesetre szükségesnek tartott tüzetes hozzá szólást mindezideig halasztottam. Helyzetemben és viszonyaimnál fogva, magamra nézve e halasztást szükségesnek láttam azért is, hogy még csak árnyékát is távoztassam azon gyanunak, mintha én a közgyűben való működés terét, szerénytelen előre tolokodással bárki elől is praeokkupálni akarnám és mintha legkissebb nyomással sőt csak befolyással is akarnék lenni azon álláspontra, amelyet a fenforgó ügyben a tiszántuli egyházkerület közgyűlése s annak illető tagjai elfoglalandók valának. A tolokodó informálgatás, kérértlen kapacitálgatás, titokban való mesterkedés, cselszövés és más eféle vandokaki turkálás, napjainkban a sikerre jutásnak e nem utolsó módjai és eszközei, nekem természetemre különben sem tartoznak.

Most tehát már felveszem a magyarországi protestáns egyesület ösmertetésének és méltatásának igen kellemetlen tisztét; nemcsak azért mert ezen egyesületet egyházunkra nézve folyvást vészthozónak tartom; hanem azért is, mert látom, hogy még igen sokak előtt csudálatos zürzavarban és homályban borong annak mivólta; sőt, ami még sokkal csudálatosabb, magok között az egyesület legbuzgóbb

és vezérfiai között is találtak olyanok, akik kellőleg épen nem ösmerik az ő szerelmöknek és fáradaimaiknak rendkivüli tárgyát.

Remélem tehát, hogy legalább az ösmeretterjesztés ügyének ezen dolgozat is tesz némi szolgálatot közöttünk; mert, fájdalom! azt nem remélhetem, hogy bár kis mértékben is elősegíthetném megszüntetését vagy csak enyhítését is azon kölcsönös elhidegülésnek, testvéri versengésnek és visszavonásnak, amelyeknek torz vonásai oly megdöbentők és visszataszítók a magyar reformált egyház szenvedések közt megaggott bánatos arcán. Ha netalán most egy időre, valami ok és érdekek miatt elsimulnának is a vihar és viszály ama vonásai; nem sok idő múlva, még nagyobb mérvben előtörnének azok; mert fájdalom! gyökereik különféle érdekek földrétegeiben messze szét ágazók. Ha az enyimmél szászorta különb tehetséggel, erélylyel, hatással és jóakarattal fogna is valaki miközöttünk mostanában a békességszerzés munkájához: sok félreértés, küzdés és szenvedés után, elgvégre is azt kellene mondania élte estvéjén, amit a méltán nagy nevü theolog De Wette, oly megható bus érzéssel mondotta vólt:

„Ich fiel in eine wirre Zeit,
Die Glaubenseintracht war vernichtet,
Ich mischte mich mit in den Streit,
Umsonst, ich hab' ihn nicht geschlichtet.

„Für Freiheit und Gerechtigkeit
Ward und wird noch der Kampf gestritten
Mir Herzensangelegenheit,
Gern hätt' ich mehr dafür gelitten.“

2. §.

Tekintélyes, de egymástól eltérő s határozatlan nézetek és nyilatkozatok a magyarországi protestáns egylet mivoltáról és értékéről.

A nevezet egylet alapszabályai formasierüleg megküldetvén a magyar és erdélyországi mindkét hitvallásu evangélikus egyház-

kerületek s az erdélyi unitáriusok hatóságaihoz illetőleg gyűléseikhez: ezeknek egyenes alkalom és ok nyújtott arra, hogy az ügyben nyilatkozzanak. Erdekesek és igen jellemzők e nyilatkozatok s minden esetre történeti forrásértékkel bírnak egyházi életünk jelenkorának megismerésénél.

Tudomásom szerint a tiszáninneni ref. egyházkerület részéről történt a legelső nyilatkozat, a Miskolcon, 1872. május 1—3 napjain tartott közgyűlésen. Itten az elnöklő püspök Kun Bertalan ur, gyűlést megnyitó s jelentést tevő ünnepélyes beszédében így emlékezik e tárgyról:

„A szélcsendet, mint tudjuk, a természetben is, majd gyengébb majd erősebb légnyomások szokták felváltani; így az erkölcsi világban is. Ha nem hibázom, egyházi életünk benső fejlődésének úgy szólván teljes megállapodása idézte elő azon mozgalmat is, mely újabb időkben, egyházunkban, némelyek által megindított; mint tudjuk, a reform jelszavát tűzvén ki zászlójokra némely férfiak, egyletté alakultak, hogy a protestantizmust eredeti feladatához képest, itt közöttünk is nyugvó állapotából felköltésék s haladásnak indítsák. A sokáig csendben álló viznek sima tükrén, ha a szél hirtelen habokat támaszt, rendesen feltűnő szokott lenni a nézőnek. Tudjuk hogy ezen, egyházunkban megindult mozgalom is visszatetszést szült egyházunk s szent vallásunk iránt nemes féltékenységgel viseltető némely buzgó férfiakban, kiknek éber elővigyázatát nem lehet eléggé méltányolnunk. De azt hiszem, Főtiszteletű egyházkerület! e miatt nem kell általános aggodalomba esnünk. Amint tanácskozásunk rendjében szerencsém lesz előterjeszteni a reformférfiak programját, mert ezt, az egyházkerületeknek is megküldötték: e férfiak célja nem rendbontás, nem rögtönzött újítás; hanem mint maguk mondják, felelevenítése az elalélt hit és vallásos erkölcsi életnek, életbeléptetése közigazgatás terén a teljes egyházi képviselőletnek, öszhangzásba hozatala a vallásnak, a művelt erkölcsi érzettel. Azt hiszem hogy ezek feladatai eleitől fogva a protestantizmusnak s míg ők e téren forognak tudományos vizsgálódásaikkal, míg ami ezen célokra szolgáló egyháztanáinkat megdönteni célba nem veszik: addig az általok megindított mozgalomtól nem hogy fél-

nünk nem, de sőt céljokban gyámolitanunk kell. A szabad írásmagyarázatot s vélemény nyilvánítását míg az, helyes körben mozog, míg az irodalom terén kapacitál, elfojtani akarni anyi, mint a protestantizmus életerét elmetszeni, hogy minden vére elfolyjon. Nem tudom mi lesz a Főtiszteletű egyházkerületnek nézete e tárgyra nézve, ha tanácskozás alá kerül, de azt hiszem hogy a Főtiszteletű egyházkerület, mely eddig is egyik zászlóvivője volt e téren az előhaladásnak, mely a szabad tanítást először proklamálta, nem fog magával következtelenségbe esni, mert oly intézménynek mint a protestantizmus, mely a világosságnak köszönheti a maga lételét, nem lehet, nem szabad félni a világosodás újabb keletkező hajnalától; mert ha az, a valódi világosodás fénye; győzni fog, győznie kell, ha pedig csak ephemér bolygó fény, nyom nélkül fog áthuzódni egyházunk s hitéletünk lát-határán.“

Noha ezek szerint a püspök ur nagyon megdicsérte sőt mondhatni magasztalta s buzgón és erélyesen ajánlotta az egyletet: az egyházkerületi végzés mégis csak ez leve: „Olvastatott a „magyarországi protestáns egylet“nek Szenci Fördös Lajos és Kovács Albert által egyházkerületünkkel megfigyelés és pártolás végett közlött programja: — Az előterjesztett program és alapszabályok, minden észrevétel nélkül köztudomásul vétetnek.“

Ugyancsak az 1872-diki évi május hóban, nevezetesen annak 25-dik s több következő napjain tartá Pesten, a dunamelléki ref. egyházkerület is a maga közgyűlését, amelyen Török Pál püspök ur, gyűlést megnyitó s jelentést tevő beszédének végén így szól az egyletről:

„Végre vigaszt nyújt s szép reményre jogosít a lefolyt évnek igen nevezetes és méltán emlékezetes eseménye, t. i. protestáns egylet alakult a magyar haza értelmes, lelkes munkás férfiaiából, mely társadalmi uton munkálandó az evang. egyház javát s annak célját előmozdítandó oly vállalatok s intézetek által, miket az egyházi hatóság gyűlésileg, hol leginkább közigazgatással törvénykiszolgáltatással foglalkozik, nem képes létesíteni s kellő mértékben gyámolítani, gyarapítani. Ezen

egylet nem avatkozva az egyes tagok vallásos hitbeli meggyőződése kutatása s birálgatásába, mit egy nagy fejedelem mondata szerint Isten magának tartott fen kiváló jogul, mint a hadverést is és házasságszerzést is, a szeretetet tekinti a keresztyén vallás közép és súlypontjának s a tudományok józan művelése és mérséklett haladás mellett a szeretet intézményeit ápolni és pártolni tűzte ki jeles feladatául. Siker és áldás kísérje koronázza nemes szándékát, buzgó fáradozásait s üdvös céljait!“

Ezen rokonszenves buzgó ajánlatra már kedvezőbb végzés felelt, 44 sz. a. mely is ez:

„Olvastatott a „magyarországi protestáns egylet alelnökének Fördös Lajos urnak és titkárának Kovács Albert urnak, püspök urhoz intézett levelök, melyben a magyarországi protestáns egyletnek alakulását, az egyházkerület tudomására juttatják és alapszabályait bemutatják. — A közgyűlés örvendetes tudomásul veszi a magyarországi prot. egylet létrejöttét s buzgó tevékenységétől bizalommal várja a vallásos irányu protestáns műveltség fejlesztését és terjesztését, a keresztyén vallás-erkölcsi életnek élénkítését és a keresztyén jótékonságnak s humanisztikus intézeteknek (melyeknek a magyar prot. egyház oly nagy híjjával van) társadalmi uton való gyámolítását és illetőleg létesítését.“

A dunántuli ref. egyházkerület is tartott a mult. 1872. év. májúsában, nev. e hónap 28.—31. napjain gyűlést, de ennek az egyletre vonatkozó 117. sz. a. végzése csak ezt tartalmazza:

„Az értesítés és küldemény köszönettel fogadtatván, az alapszabályok megküldött példánya az egyházkerületi levéltárba tétetni rendeltetik.“

Legutóljára jó ez időszérint, a tiszántuli ref. egyházkerületnek már említett végzése 1873. april 19—23. 74 sz. a. mely is egész terjedelmében im ez:

„Olvastatott az 1872. évi aprilisi közgyűlés 72. sz. a. hozott végzés értelmében, a magyarországi protestáns egyletre vonatkozólag megbizott küldöttségnek, f. évi april 19.-ről betérjesztett következő jelentése: Küldöttség azon nézetből indulva ki, hogy nem

lehet az egyházkerületi közgyűlés feladata, az úgy nevezett protestáns vagy bármiféle egylettel polémiába bocsátkozni s feladata csak is az, hogy saját álláspontját e tekintetben jelezze: nem tartja szükségesnek, hogy az alapszabályok egyes kitételeinek boncolgatásába bocsátkozzék. — Általában a közműveltség előmozdítására, a vallás erkölcsi élet megújítására irányzott törekvést és az irodalmi szabad vizsgálódás szándékát látja küldöttség a magyarországi prot. egylet alapszabályaiból; de látja e célokat több ponton oly széles alapra fektetve, mely kihatásában veszélyeztethetné az evangéliumi keresztyén hitet, a magyar protestáns egyház tömör fenállását vagy legalább belbékéjét, szakadást idézhetvén elő annak kebelében, és így, csakis a vallásszabadság és egyenlőség, hazánkban még oly hatalmas ellenségeinek tenne szolgálatot; miért is fontolóra véve, egyfelől a szóban lévő egyletnek humanisztikus szándékát és céljait, másfelől azt, hogy a protestantizmusnak soha nem volt és nem lehet feladata az irodalmi szabad vizsgálódást akadályozni; de fontolóra véve végezetül azt is, hogy hazai viszonyaink között s különösen az említett két szempontból szükséges a protestáns egyház tömörségét fentartani s hogy mind az, ami ezen egyház lételének veszélyeztetésére, szerkezetének lazítására, vagy az egyes gyülekezeteket összetartó kapcsolat tágitására, vagy épen lerontására, az azok kebelében lévő egyetértés megbontására vezetne, csakis az evangéliumi hit és vallásszabadság s egyenlőség ellenségeinek törekvését mozdítaná elő: küldöttség a következő tartalmu határozat hozatalát ajánlja az egyházkerület figyelmébe:

„Noha azon humanisztikus célra, melyet a magyarországi protestáns egylet egyik feladatául kitűzött, a maga saját közegei útján folyvást munkálni, magának az egyháznak félreismertetetlen rendeltetése és az a cél, az egyházkerületek belkörü intézkedései közzé tartozik és azok útján el is érthetik; mindamellet szivesen veszi közgyűlésünk, ha valamint bármely magán vállalkozó társulat, úgy a magyarországi protestáns egylet is, ezen cél elérésére közremunkál. — Az irodalom teréni szabad vizsgálódást pedig, részéről éber figyelemmel fogja kísérni, örömmel

karolva fel mindazt, ami a szentírásón alapuló protestantizmus, evangyéliomi vallás, vallás-erkölcsi élet s ennek folytán az igaz felvilágosodás terjesztésére vezet de egyszersmind kinyilatkoztatja azt is, hogy a magyar protestáns egyháznak s jelesen a reformált hitfelekezetnek ingatlan fenállását épen a szabadság, felvilágosodás és humánizmus érdekében okvetlenül szükségesnek tartja és az egyház életét fentartani, minden ezt veszélyeztethető áramlat ellen megvédeni, elutasíthatlan kötelességének ösmeri.“ — „A küldöttség véleményes jelentésében foglalt nézeteket osztva közgyűlésünk, az azok alapján szerkesztett határozati javaslatot is el fogadja s ezen egész jegyzőkönyvi cikket a protestáns egylet elnökségével közölni rendeli.“

Az erdélyi ref. egyházkerületnek volt ugyan közgyűlése a mult évi augusztus hó 18—26 napjain, a midőn a protestáns egylet alapszabályai már itt is régen kézben valának: mindamellett is, a névezet gyűlés jegyzőkönyvében egy ígét sem találok tárgyunkról.

Az ágostai hitvallásu evangélikus egyházkerületek közül a dunántuli 1872. aug. 21. 35. sz. a.; a bányakerületi 1872. szept. 30. okt. 2. 63. sz. a. a legegyszerűbben csak tudomásul veszik az egylet egész dolgát — A dunáninneni ág. hitv. lelkészi értekezlet pedig, a mult évi szept. 7-kén, Pozsonyban, amint az, e folyóirat mult évi folyamának októberi füzetében, 448—9 lapokon előadatott, indignációval fogadta s egyelőre hivatalosan ignorálandónak nyilvánította az egészet stb.

Az általam itt fel nem említett egyházkerületeknek ez ügyre vonatkozólag netalán létező végzéseiről, tudomásom nincsen.

Mindezek után különös nyomatékkal fel kell említenem azon ünnepélyes hivogató szöveget, amelyet Fördös Lajos egyleti alelnök és Kovács Albert titkár urak, a protestáns egylet választmányának Pesten, 1871. november 14. tartott gyűléséből, tehát az egyházkerületek nyilatkozatait hónapokkal megelőzőleg intéztek címleg ugyan „a magyarországi protestáns egylet tagjaihoz, de amint a Felhívás tartalma mutatja, vóltaképen az összes, az egész nagy közönséghez.

E felhívásban már az mondatik az egyletről, hogy abból „csak az zárja ki önmagát, ki a bágyadt valláserkölcsei élet megújulását, a szabad vizsgálódást, az egyházkormányzásban a képviseleti elv érvényesülését, a humanizmus terjedését, a különböző felekezetek közt a kölcsönös szeretet előmozdítását s általában a nép értelmi, erkölcsi és vallásos fejlődésének elősegítését, melyek együttvéve képezik a protestáns-egylet célját, szükségtelen vagy káros törekvéseknek tekinti“. (Borzasztó ítélet, rettentő lesújtó anathema, már köszöntésül! vagy talán csak alig jellemezhető tájékozatlanság és elfogultság! Tehát, aki a magyarországi protestáns-egyletből kizárja magát, az már eo ipso ellensége a szabad vizsgálódásnak, a képviseletnek, a humanizmusnak a jobb jövőnek stb. stb ?). — Ezt mondja továbbá a felhívás: „Egyletünk nagy horderejű feladatán ezer meg ezer kéznek, hazánk minden komoly és jóakarátú (!) értelmes (!) polgárának kell (!) buzgón és bölcsen fáradozni“, stb. (Tehát, aki az egylet „feladatán“ nem fáradozik, az a magyar hazának nem jóakarátu és nem értelmes polgára?! Valóban; már csak ez idézett pontokra tekintve is kérdésbe teheti az embert, hogy komoly férfiakkal van-e itten dolgunk, vagy csak tüzzel és fegyverrel játszadozó gyermekekkel).

De tekintsünk vissza az egyházkerületek idézett nyilatkozatainak tartalmára.

Amint láttuk, négy egyházkerület formáserént csak egyszerűen tudomásul vette az egylet megalakulásának dolgát. — A tiszántuli ref. egyházkerület s a dunáninneni ág. hitv. lelkészi értekezlet álláspontja mindenestre határozottabb s az egyletre nézve kedvezőtlenebb ugyan az egyszerű tudomásulvételnél: mindemellett szabad legyen most, ez utóbbi kettőt is ama négyhez soroznunk. E szerént hat egyházkerület, tehát a többség részéről, a felelet: tudomásul vétel.

Az egyszerű tudomásul vétel pedig, amint azt hamarjában kifejezhetem, voltaképen enyit tesz: nem felelek reá semmit; nem mondok reá nyilván se jót, se rosztat most, ez uttal közönyös vagyok iránta. Az ily értelmű nyilatkozat értéke és sujja is azonban

voltaképen attól függ, hogy minémü kérdésre vagy megkeresésre adatott az válaszul.

Ha már tekintetbe vesszük, hogy a magyarországi protestáns egyesület, önmagáról nyilván azt proklamálta, hogy az ő célja a vallás erkölcsi élet megújítása, tehát oly mezőn való reform, amelyen a vezérlet, intézkedés és felügyelet legfőbb joga és tiszte nálunk protestánsoknál az egyházkerületeké; ha nem feledjük, az imént idézett s annak idejében nyilvánosságra bocsátott Felhívásnak sokat ígérő, dicsekedő, nagy hangus zaklató pontjait: akkor azt kell mondanunk, hogy mindezekre az egyszerű tudomásulvétel nagyon hideg, az egyesület által nem óhajtott, reá nézve kedvezőtlen s talán éppen az elutasítással egyenlő értelmű felelet volt. Pedig imé Kun és Török püspök urak és a dunamelléki ref. egyházkerület, akik, aligha csupa vaktörténetből nyilatkoztak legelőször ez ügyben, már előre nyilván megmutatták a példát, melyet a többi testvérek követhettek volna, ha akartak volna.

Nincs tehát egyezés ezen ügyben sem a református egyházkerületek és a püspökök között, sőt kétségen kívül van eltérés azon nyilatkozatok között is, amelyeket az imént a tudomásulvétel rovata alá helyeztem. Sőt hogy ha csak az említett két püspök urnak s a dunamelléki és tiszántúli ref. egyházkerületeknek terjedelmesebb s némi részben indokolt nyilatkozatait tekintjük is: nem találunk közöttök még az ügy lényege felőli véleményre nézve sem összhangzást.

Általában sajnálni lehet, hogy mind a terjedelmesebben nyilatkozók, mind a tudomásulvevők, amint látszik: merőben elfeledték, figyelem nélkül hagyták azt, hogy azon célnak, irányzatnak és érdekeknek, amelyek körül a magyar protestáns egyesület működése forogni akar, külföldön tényleges multja és jelene van; a zászló, amelyet a mieink felemeltek, a harci jelszó, amelyet ki-mondottak, egyáltalában nem új és nem ösmeretlen valami. Ha tehát a mi egyesületeink, hogy ismét hasonlattal éljek, nyilván egy oly galyat akartak vagy akarnak a mi magyar protestáns egyházunk életfájába beöltani, amely öltőgalynak anyafája külföldön van és ott több év óta gyümölcsöket is terem: semmi sem lett volna természetesebb teendő, mint megvizsgálni e gyümölcsöket; „a z ő

gyümölcsseikről ösmeritek meg őket“. Ez lett volna igenszép és nemes hivatalos tisztök különösen a szuperintendeneknek és azon theologiai tanároknak, akik az egylet zászlója alá nem esküdtek még. — Nem lehet eléggé hirdetni, sőt komolyan sürgetni, hogy a külföldi irodalom s egyházi és iskolai viszonyok minél gondosabb tanulmányozása s általában külföldi hitfeleinkkel és elvrokonainkkal való életerős szellemi összeköttetés, reánk magyar protestánsokra nézve igennagy fontosságú kötelesség, sőt némi részben életkérdés. Ezen összeköttetés nélkül sorsunk az lesz, ami a főhadtesttől elvágott kisebb hadcsapaté, amely körülvétetvén, vagy rabbá kell lennie vagy a harcban elhullania.

Itt mellékesen meg kell jegyezmem, hogy ha a külföldi irányzatokat kellő figyelemmel kísérnők, nem történnének nálunk oly alig érthető dolgok, mint néha-néha történni szoktak. A tisztántuli ref. egyházkerületi közgyűlés pl. már korábban is ugyan, legközelebb pedig folyó évi áprilban 80. sz. a leghatározottabban kifejezte az Evangelical Alliance s a francia evangel. egyházak egyesülete (amely nem azonos a francia ref. egyházzal) iránti legbuzgóbb rokonszenvét, épen a hittani irányzatra nézve is, mert hiszen voltaképen erről volt szó, különösen a Merle d' Aubigné által fogalmazott levélben. (Figyelmi. 1871, 371—6. l.) És imé legközelebb, ugyanazon gyűlés, amely az említett francia egyesületek gyűléseire formaszereént követeket küld, a magyar protestáns egylettel szemben nagyon határozatlan álláspontot foglal el. — Aki az említett francia egyletekkel nyilván és igazán rokonszenvez, annak a magyar protestáns egylet irányzatát a leghatározottabban, nyilván és szükségesképen rosszalnia kellene; különösen midőn a nyilatkozatra egyenesen fel van hiva. — Ezen megjegyzést épen nem egyének, hanem állapotaink ellen vetém papirra, ezzel is jelezni kívánván, hogy az ingatagság, határozatlanság és inertzia korszaka elmúlt és eljött az igazságról való szilárd bizonyoságtételnek ideje.

Különösen sajnálni lehet azt is, hogy az idézett terjedelmes nyilatkozatok, kisebb-nagyobb eltéréssel és hangsúlyozással csak a humanisztikus és protestáns felekezeti érdekeket s a szabad tudományos vizsgálódást emlegetik mint az egylet főcéljait; holott a

dolog egyáltalában nem így áll. Az egylet alapszabályai a reformátziót és reformátorokat, ezek álláspontját és irányzatát, a tényleg létezett és létező protestantizmus határait merőben ignorálják; s az egylet legfőbb célja nem humanizmus, nem is a tudományos vizsgálódás, hanem általában a vallás-erkölcsi élet megújítása, reformálása, és a keresztyénség sulypontjának mostani helyéből kimozdítása és másuvá helyezése. Nagy és messze, az egész világra ható dolgok ezek! noha kétségtelen tényekből nyilván van, hogy az egylet, az ő megújítási és reformálási műtételét megkezdeni és erélyesen keresztülvinni, legelőször rajtunk szegény magyar protestánsokon akarja, és pedig, az alapszabályokból egyenesen következik, amit egyébiránt az egylet vezérfiai is több ízben kereken kimondottak, hogy t. i. ők, az egylet céljainak elérése, tehát a többek közt a mi egyházunk reformálása és „a keresztyénség“ mostani sulypontjának kimozdítása és másuvá helyezése végett is, zsidókkal, római katolikusokkal, görögkeletiekkel, egy szóval: bármely a magyar hazában található, emberi lényekkel szövetkeznek, ha azok közreműködni készek. Na per se, hogy ez állani fog, különösen majd későbbben, vice versa is, t. i. mi protestánsok is, ha keresztülmegyünk az egylet purgatoriumán, reformálni fogjuk a római katolika és görögkeleti egyházat. — Sajnálni lehet, hogy az említett tudomásvevők és nyilatkozók ezen igenjellemző vonást sem vették figyelembe.

Nem lehet elfojtanunk afeletti csudálkozásunkat sem, hogy a nyilatkozatok s azok között épen a tisztántuli is, emellett, amint tapasztalhattuk, több derék egyes férfiak, azon véleményben látszottak lenni, hogy a protestáns egylet alapszabályaiban magokban még, ugy amint léteznek, semmi rossz és kártékony nincs s csak az alkalmazás vagy foganatosítás szülhet majd rossz eredményeket; holott, mint előttem nyilván van s remélem, nem sokára a tisztelt olvasó előtt is nyilván leend, már magokban az alapszabályokban kétségenkívül vannak oly tételek, amelyeket az evangyeliomi pozitív keresztyénség vagyis a valódi protestantizmus álláspontján megrovás nélkül hagyni, vagy legalább aggodalom nélkül tekinteni egyáltalában nem kellene. —

Egyházmegyéknek vagy más kisebb-nagyobb testületeknek,

valamint több egyeseknek is a magyar protestáns egylet ügyében tett s egymástól szinte nagy mértékben eltérő, sőt egymással ellenkező nyilatkozatait fel sem említem, mert iszonyu vir-var állana előttünk, amelynek vége hossza Isten tudja, hogy hol fogna lenni.

Egyébiránt meg kell jegyezniem e pont végén, hogy az itt emlegetett nyilatkozatokból látható zürzavarok s feltűnő különbségek és hiányok felett csudálkoznunk nem lehet. Mindezek főforrása részint abban található fel, mert az egylet több rendbéli nagy célok körül s roppant széles és szövevényes mezőn akar forgolódni; részint magokban az egylet alapszabályaiban van, amelyekben sötét kiált sötétet, egyik homály kergeti a másikat s épen a leglényegesebb pontok igensok félreértésre és mindenféle magyarázatra adnak alkalmat.

3. §.

A magyarországi protestáns egylet sok és nagy céljai s rendkívüli széles működési mezeje.

A nevezett egyletnek saját alapszabályaiból kivehetőleg a következő céljai vannak:

A vallás-erkölcsi életnek Jézus szellemében és az összes mivelődéssel öszhangzásban való megújítása;

A keresztyénség sulypontjának a vallás-erkölcsi életközösségre visszahelyezése;

Vizsgálódás a theologiai tudományok terén;

A vallás-tudományi irodalom felvirágoztatása;

Az egyházi kormányzás körében a képviseleti elv teljes keresztülvitele;

Támogatása mindenféle oly irodalmi és humanisztikus vállalatnak, mely a különböző felekezetek tagjai közt a kölcsönös szeretetet, a szeret. műveinek gyakorlását s általában a nép vallásos-erkölcsi javát és tökélyesedését előmozditja.

Tudjuk, hogy az elsorolt több rendbéli nagy fontosságú célok ezen összezsufolása az egylet tervezői közül egyiknek sem volt eredeti szándékában, de mégis létrejött az Pesten, az alakító gyűlés alkalmával, ennek délelőtti és délutáni ülései közötti igen rövid idő

alatt éspedig, amint nyilván van, a jó békesség kedvéért oly célból, hogy a benyújtott négy terv egyesíttessék, vagyis mindenkinek elégtéessék, amiből aztán, mint rendszerint szokott, az következett, hogy senki sem lett, legalább őszintén és igazán nem lehetett megelégedve.

Lehetetlen e pontnál különös hangnyomattal meg nem jegyez-nem, hogy a kolozsváriak alapszabályi tervezetéből, azon igen helyes pont, melyszerént az egyletnek célja lett volna: „A prot. felekezetek törvények által biztosított jogainak szabadságának védelme, bármely oldalról jöhető megtámadás ellen“, — nem vétetett által, egészen mellőz-tetett. Vajjon mi lehet ennek az oka? Hiszen a magyar protestáns egyháznak aligha van nagyobb szüksége valamire, már magának az önfentartásnak érdekéből is, mint törvényes jogainak öszhangzó és minél erélyesebb védelmére, főleg miután jogaink századok óta naponként folyvást megtámadtának.

Gondolja el már most maga a tisztelt olvasó, mily rendkívüli nehéz és fontos s emellett egymástól különböző tárgyak körül forgolódnak a fentebb elsorolt pontok! Itt, előttünk áll nemcsak a theologiai szabad vizsgálódás, nemcsak a vallástudományi irodalom felvirágoztatása, és az „összes művelődés“; hanem a keresztyén-ség súlypontjának hová helyezése, az egyházalkotmány; továbbá a gyakorlati élet megmérhetetlen mezeje; az egymással sok ponton lényegesen ellenkező s egymás kiirtására törekvő különböző fele-kezeti elvek és érdekek kibékítése; az alig elszámlálható huma-nisztikus intézetek, tehát pl. lelenházak, óvodák, árvaházak, javító intézetek, fogházak, gyámoldák, kórházak stb. stb. kétségenkívül a felekezeti jelemmel nem bíró községi iskolák is, mert hiszen az alapszabályok 5-dik §-ából az látszik, hogy a mi „pro-testáns“ egyletünk, a humanisztikus és irodalmi vállalatokat is, csak azon esetben pártfogolja, ha azok nem felekezetiesek, tehát pl. nem protestánsok azon értelemben, amelyben e szót, az egész keresztyén világgal együtt, a mi egyházunk is vette és veszi.

Mily munkások s mily eszközök kívántatnának e sok és rendkívüli nagy célokhoz! Szükség volna itt különféle nagy tu-dósokra éspedig a tudományok mindenféle mezőiről, mert hiszen az

„összes művelődéssel való öszhangzás“ egyenesen megkivánná ezt; kellenének ide kitűnő theologusok és pedig a theologiai tudományoknak mind elméleti mind gyakorlati mezejéről; apostoli buzgalmu misszionariusok, értve itt a belmissziót; ügyes tapintattal bíró, de vallásos, praktikus férfiak stb. stb. és pedig kellenének mindezek nem mindennapi számmal. Mulhatlan szükség volna még, hogy egyebet már ne említsek, nagy könyvtárakra, igen sok pénzre és hosszú életre!

„Quid brevi fortes jaculamur aevo, multa!“ mondja valahol Horátz s ismét ő másutt, körülbelől ide is alkalmazhatólag: „Denique, sit quod vis, simplex duntaxat et unum.“ Nagy igazságot mond a magyar példa szó is: „aki sokat málkol, keveset szorit.“

Mindemellett is nem érzem jogosítva magamat arra, hogy a célok nagy és sok volta miatt a protestáns egylet alkotó férfait kárhoztassam. Ők kétségenkívül számot vetettek mind önönmagokkal, mind a hatalmukban álló eszközökkel. Mind ez az ő dolguk; és tudom is, hogyha egyszer ők akarják: akkor, éles felfogásuk és dialektikájok segélyével, a célok említett óriásait, valami igen — szerény kicsiny embryóvá deválválják. Ez is az ő dolguk!

Egypár szót azonban, némi figyelmeztetésül mégis tennem kell eponthoz. A célok sokféleségének labyrinthja már eddig is félrevezetett több testületeket és egyeseket. Szemökbe ötlött és ötlük például csak a tudomány és a humanismus s nem veszik észre azon pontokat, melyeknek veleje az egyház békéjének és alapjainak felforgatása. S valóban, bocsássanak meg az illetők, ha a mai politikával, force-al és vizálylyal terhes időkben, feltámadt némelyekben azon gyanu, hogy a tudomány és humanismus palástja csak azért van felöltve, hogy alatta az egyház felforgatásának s más eféle érdekeknek töre rejtve maradjon, és hogy minél több egyszerű ember belépvén a kelepcebe, ottan tetszés szerént felhasználható vagy elnémítható legyen. Arra pedig már eddig is tünt fel tényleges jelenség, hogy midőn az egyletre s különösen annak egy némelyik bajnokára vonatkozólag, az egyház békéje és létalapjai elleni izgatás vádjá merült fel, az illető egyik másik hős elég bátor volt azon mentséggel állani elő, hogy ők nem akarnak

egyebet, mint a humanismust és a szabad tudományos vizsgálódást!

Ha méltán feltűnt előttünk az egyesület céljainak nagy és sok volta: akkor még több okunk van, már csudálkozni a felett, hogy az egyesület, mily rendkívüli nagy mézön akarja megvalósítani ama célokat.

Az egyesület világrajövetelének mindjárt kezdetén, az alakulási gyűlésen, amelyet természetesen kellő tanácskozmány előzött meg, a legelső szó, a korelnök gyűlést megnyitó ünnepélyes szava, ezt enuniciálta az egyesület felől: „Ezen egyesület feladata az lesz, hogy nemcsak egy hitfelekezetet, hanem az összes emberiséget, a vallásos és erkölcsi tökéletesedés lépcsőjén fellebb és fellebb vigye.“ . . . „Biztos reményem van, hogy ezen egyesület oly magvakat fog elhinteni, melyek az összes emberiség számára érett és édes gyümölcsöket fognak teremni.“ . . . „Szívemből kívánom, hogy ezen egyesület feladata a jövő időben úgy legyen megoldva, hogy abból az összes emberiségre áldás háromoljék.“

Ballagi ur is nyilván mondá, a „protestans“ kifejezés értelmé feletti vita alkalmával, hogy az egyesület alakulási napjának „a világ eseményekben nyoma fog maradni,“ és hogy ő általuk, azon a napon, „a protestáns szó világra szóló“ értelmet nyert

Előttem úgy látszik, hogy „a világ“ s az „emberiség“ nagyon széles mezejéhez képest, a melyre t. i. az egyesület működése hatni akar, az egyesületi taggá lehetés igen szűk körre van szorítva, amenyiben az alapszabályok 8-dik pontja ezt tartja: „Az egyesület tagja lehet a magyar királyságnak minden lakosa ki a fennebb kijelölt célok előmozdítására közreműködni kész s erről az egyetemes egyesület vagy fiók egyesületek titkárait értesíti.“ Tehát csak a magyar királyságból; miért nem széles e világból? E pontot azonban, Ballagi ur, s vele együtt a többi egyesületi tagok is, igen helyesen, így értelmezik: „Világosan ki van mondva, hogy az egyesületnek tagja lehet minden magyarországi lakos: református, evangélikus, unitarius, katolikus, zsidó.“ S valóban Weber Sámuel ur is, az egyesület egyik fő tagja, nem sokára az egyesület megalakulása után, nagy örömmel jelenté a

külföldi német közönségnek, hogy amint ő hallja, immár katolikusok és zsidók is csatlakoztak hazánkban a protestáns fiók egyletekhez. S az ily egyesülés, szerénte nagyon természetes is, mert hiszen Mózes Jézus és Luther csupán utmutatók ugyanazon egy uton, a mely a közös világvalláshoz vezet;“ s valóban szerénte, a magyar protestáns egyesület célja is nem más, mint közreműködni a világvallás — Weltreligion — létrehozásában. Predigt der Gegenwart. 1872. 107—108. — Hát az eféle vonásokat, miért nem vették figyelembe a fentebb idézett egyéni és testületi hivatalos nyilatkozatok?

Különös elösmeréssel ki kell emelnünk, hogy az egyesületnek már alakító gyűlésén, több derék férfiak komolyan felszólláltak a cél említett sokfélesége és a működési mezőnek rendkívüli nagy vólta ellen. Indokolva és nyomatékosan említették többen, hogy legjobb lenne csak a saját magunk háza előtt seperni. Az alapszabályi tervezetek közül is, a sárospataki csupán a vallás tudományi irodalom felvirágoztatását akarta célul kitűzetni; a kolozsvári pedig világosan és határozottan kifejezi az egyesület egész működési mezejének a magyar protestáns hitfelekezet határain belül való maradását.

Mindez már semmit sem használt; győzött a pestiek szertelen ábrándja, ami költészet mezején és ifjagnál megjárja ugyan módjával; de valódiságra törekvő komoly férfiaknál, különösen a vallás és egyház mezején, oly nagy és vészes hiba, melyét józan elmével senki sem helyeselhet. Én részemről mindezideig nem tudok sem multban, sem jelenben példát arra, hogy valaha bárhol is a világon, oly képtelen igényü ábrándos egyesület jött volna létre, mint a magyarországi protestáns egyesület

Bármiként legyen e tekintetben a dolog, anyi tul van minden kétségen, miszerint, nagy tévedésben vóltak és vannak azon egyesek és testületek, akik azt vélték vagy vélik, hogy a magyar protestáns egyesület mezeje és céljai ugyanazok, amelyek a magyar protestáns egyházéi; holott a magyarországi ugynevezett protestáns egyesület vóltaképen csak oly viszonyban van a mi egyházunkhoz, mint pl. a nemzetközi munkásegylet — Internationale — a magyar államhoz, vagy a magyar hazaszeretethez a német kozmopo-

litizmus, melynek honszerelmi elve, Lichtenberg élcés megjegyzése szerint Virgil eme pár szavával fejezhető ki: „nos patriam fugimus.“

Ha tehát az emlegetett egylet, sem céljainak mivóltára, sem működési mezejére nézve nem mondható egyezőnek a magyar protestáns egyházzal, sőt ennek határain nyilván kívül esik; és ha az egyletnek római katolikusok és zsidók épen úgy tagjai lehetnek mint protestánsok: mi az oka mégis, hogy az egylet alapszabályai a protestáns egyházi főhatóságokhoz megküldettek; vagy ha már ezekhez megküldettek, miért nem egyszersmind a római katolikus érsekekhez, püspökökhöz és a zsidó rabbikhoz is stb; sőt miután az egylet az egész emberiségre hatónak s világra szóllónak neveztetett, talán kérddhetjük, hogy miért nem egyszersmind az egész földnek legalább „kereszttyén“ egyházi hatóságaihoz??

Bocsássanak meg az illetők, ha ábrándjaik elgondolásánál eszünkbe jut a most Európában utazó persa scha, aki magát a fedelmi udvarok körében is mindenütt úgy nevezi és forgatja, mint „az egész földnek és a napnak ura,“ s a többek közt a muszka cárnak, midőn attól bucsuzott, egész komolysággal kijelentette, hogy az egész muszka birodalom jog szerint őt illeti ugyan, de most, a szives vendégszeretett jutalmául a persa scha lemond arról a cár javára.

De hagyjuk el az eféle, különben itt is mellékes és ártatlan tréfát, s csak azt jegyzem még meg, hogy az én meggyőződése szerint mennél többfélék és nagyobb fontossságuk valamely egylet céljai s mennél szélesebb a mező, amelyet működése terétül választott: alapszabályaiban, annál tisztábban, világosabban és érthetőbben kellene kifejezni saját alapeszméit és törekvéseit.

Fájdalom, a nevezett egylet ezen kötelességet nem teljesíté!

4. §.

Zürzavar és homály a magyarországi protestáns egylet alapszabályainak legfőbb pontjaiban.

Az egylet hivatalos neve, amelyet maga adott magának, ez: „magyarországi protestáns egylet.“ S im magában e

cimben vagy névben már zürzavar, hogy ne mondjuk szándékos mystifikáció van; mert e nevezetben, a „protestáns“ szó, nem oly értelemben vétetik, mint a milyenben az, a vallásos és egyházi élet mezején, mind nálunk mind másutt eddigelé használatni szokott. Nyilván van ez, amint láttuk, az egyletnek mind céljaiból, mind működési mezejéből, mind tagjainak különböző felekezetekhez tartozhatásából. Egyébiránt ezt Ballagi ur is határozottan kifejjezi, és pedig épen az alakulási gyűlésen, midőn így szól: „Mai napságtól kezdve a protestáns elnevezés más értelmet nyer“; „mai napságtól kezdve, a protestáns szónak egészen más, világgra szóló értelme van.“ stb. Igen helyesen vóltak ugyan figyelmeztetve, hogy az eféle értelem-csavarás legalább is illuzio: de ez, mind nem ért semmit; az egylet megmaradt a protestans szó rögtönzött új értelménél, s ezen új értelemben ő protestáns; tehát nem azon értelemben, amelyben a reformátorok és a reformáció hívei valának és apáink nyomain mi is vagyunk; mert hiszen ezen miértelmünk szerint, a római kathólikus, görögkeleti és a zsidó miképen is lehetne egyszersmind protestáns?! Semmiképen! De az egylet értelme szerént nagyon könnyen lehet!

Volt-e az egyletnek joga, a protestáns szó értelmét ekként elcsavarni, ítélje meg az olvasó. Talán alább mi is szólunk róla. Annyi tény, és e ponton mi, csak ezt akartuk jelezni, hogy a protestáns szó értelme legalább is zavarba van hozva.

Az egyleti alapszabályok első pontja, azt mondja a többek közt, hogy az egylet, „az evangéliom alapján alakul meg.“ Talán kérdésbe lehet tenni, hogy a nevezett alapon, akar-e az egylet, mindvégig megis maradni, szilárdul megállani; mert én úgy tudom, hogy az ilyen vagy amolyan alapon való megalkulásból, nem lehet bizton és szorosán következtetni a megalkulási alapon való folytonos megmaradást.

Egyébiránt, az idézett pontra nézve, ennél főbb kérdés az, hogy vajjon mit ért az egylet az „evangéliom“-on. Ha a protestáns szónak már nyilván szokatlan új értelmet adott; ennek még sokkal inkább adhat, legalább hallgatólag. Az evangéliomon lehet és leggyakrabban szokták is érteni, nev:

1. a Messiás eljövételéről szóló örvendetes izenetet vagy igéretet; amely ami hitünk, sőt az egész keresztyén egyház hite szerént, a názárethbeli Jézus eljövételében tölt bé, mert egyedül ő ama Krisztus, ő az egyetlen egy igazi Messiás;

2. a Jézus Krisztus életéről, haláláról, tudományáról stb. szóló ösmeretes négy evangyéliomot (Máté, Márk, Lukács, János) vagy ezen evangyéliomi könyvek tartalmát;

3. általában az ujszövetségi kanonikus könyvek teljes tartalmát.

Mindezeket mondom, lehet is, szokták is érteni az evangyéliom nevezet alatt; és ha az egylet ezek közül bármelyiket érti: kérdés, hogy aki zsidó, miképen állhat az evangyéliom alapjára?

Az igen számos protestáns sőt általában keresztyén felekezetek közül, tudtom szerént egyetlen egy sincs, a melyik magáról azt mondaná, hogy ő nem áll az evangyéliom alapján. Elösmeri azt alapul mindegyik, csakhogy egyik egy, másik más értelemben s az egyik kisebb, a másik nagyobb mértékben. Kérdés már, hogy a magyar protestáns egylet melyikhez áll vagy közeledik?

Sőt épen a protestáns egyház kebelében is, a mint mindnyájan jól tudjuk, különösen az ujjabb időkben, egymástól nemcsak nagyon eltérő de egymással homlokegyenest ellenkező nézetek is uralkodnak mind általában a bibliának, mind különösen az új szövet-ségi szent könyveknek s épen az evangyéliomoknak eredetéről, értékéről és tartalmáról. Az egyik, hozzáhasonlithatatlan, egyetlen egynek, Istentől illetettnek, isteni kijelentést tartalmazónak s a hit és erkölcs dolgában legfőbb döntő tekintélynek tartja a bibliát; amásik pedig azt mondja, hogy az egész szentírás s különösen az evangyéliomok pusztá emberi művek, még pedig olyanok, amelyeknek mind eredetében, mind szerkezetében és tartalmában temérdek sok az emberi gyarlóság által szült tévedés, hiba és ferdítés; — mindemellett is el lehet, sőt el kell őket ösmerni a keresztyénség forrásértékü őstörténelmi okmányaiul; de valami magasabb döntő tekintélyül egyáltalában nem.

Amely epigrammot egykor Werenfels a bibliáról irott, teljes tökéletes igazságot mond annak tartalma ma is:

Hic liber est in quo quisque sua dogmata quaerit;

Invenit et iterum dogmata quisque sua.

„Mein Evangelium ist Seume,“ — mondá egykor nagy buzgalommal, mintegy jelszóul egy ifju német theolog. Ez a Seume pedig egy tulzó szabadelvű s e mellett nem valami derék német író vólt.

Ha tehát a magyar protestáns egylet azt mondja önmagáról, hogy ő az evangyélium alapján alakul meg: nagyon szeretnők tudni, hogy mit ért az evangyéliomon; milyen értékűnek tartja azt? Közjóra törekvő komoly férfiak, miért hagyják e tekintetben is, önmaguk és céljaik felől homályban a nagy közönséget?

Azt mondja továbbá az alapszabályok első pontja, hogy az egylet „azok körében alakul meg, kik a vallás erkölcsi életnek Jézus szellemében és az összes mivelődéssel öszhangzásban való megújulására törekesznek.“

Mondhatni, hogy itt is minden szóban homály, kétség vagy szabatosság hiány van. Nev.

„Azok körében“ aligha helyes és szabatos kifejezés e helyett: oly egyénekből akik“ Igazán szólva, az egylet hazánk lakosainak körében alakult meg; de azért teljességgel nem lehet mondani, hogy mindazok, akiknek körében az egylet megalakult, tehát már akarják is az ő céljait. Ez azonban nem valami nagy dolog.

De a magyar közönség, mert azt tartom e pontban különösen szemem előtt; a mai időben még azt is kérdésbe teheti: mi csoda az a „vallás erkölcsi élet?“ Sittlich-religiöses, vagy religiös-sittliches Leben! De hát miért nem: vallásos és erkölcsi? Vagy, menyiben vallásos, menyiben erkölcsi? Az evangyéliomi keresztyén alapfogalmak szerint, lehet-e oly vallás amely nem erkölcsi, és oly erkölcs, amely nem vallásos?

Azt mondja továbbá az egylet, hogy ő a vallás-erkölcsi életnek „Jézus szellemében“ való megújulására törekszik.

Tehát „Jézus!“ Vajjon miért nem „Krisztus?“ — Ezen nem keveset jelentő jellemző vonásra későbben visszatérek.

Jézus „szellemében“?! Vajjon nem jobb lett volna-e

Jézus „tudományának“ szellemében. A Jézus tudományának amint t. i. azt a szent könyvekben látjuk, anyivalinkább, amint az, a vallástani és másféle irodalomban előadatik, valóban van betűje van szelleme. De ha a Jézus Krisztust magát veszszük; vajjon mi az ő benne, ami elvetendő, ami figyelembe nem veendő a vallás erkölcsi élet mezején? — Aligha van nyelvünkben szó, a mely különbözőbb és néha-néha ingatagabb értelemben használatnék mint a „szellem.“ Igazolhatják ezt, tekintélyes írók és nyelvészek is. Így van ez különben más nyelvben is. — „Die Verehrung des Geistes ist das Wesen unserer religiösen Anschauung!“ mondá nem régen Berlinben egyik freygemeindler templomi szónok, akinek vallástani álláspontja kívül esik a theologiai iskolák határain, nincs is jogosultsága azokon belül, s nem osztatott még eddig a német Protestanten-vereinkerek által sem.

Ha tehát közöttünk, a magyar protestáns egylet alkotói, a vallás-erkölcsi életnek a Jézus szellemében való megújítására törekeshetnek: a mai zürzavaros és szédelgős időben nagyon érdeklünkben állana világosan megtudni, hogy ő szeréntök kicsoda tehát az a Jézus? „Hát ti kinek mondotok lenni engemet?!“ Az ezen kérdésre való nyílt és egyenes feleletet a dolog természete is elmulthatatlanul megköveteli egy oly egylettől, amelynek tagjai mind római katolikusok s evangelikusok, mind unitáriusok és zsidók is egyiránt lehetnek. Lehet-e képzelni, hogy ezeknek ha bár csak a leglényegesebb dolgokban is egységes fogalmuk lehessen a Jézus ki és mi vóltáról és az ő szelleméről. Megmérhetetlen, véghetetlen nagy a különbség a római katolikusok, görögkeletiek és protestánsok isteni lényü Megváltó Krisztusa s egy ábrándos népámitó zsidó rabbi, vagy általában egy gyarló bűnös ember között! Miképen hidalja már át a magyar protestáns egylet e kettő közötti véghetetlen ürt s képzelhető-e az, hogy e két ellentétes nézet képviselői ugyanazon egy Jézus szellemében működhesse nek éspedig, mint protestáns egyletnek tagjai s a vallás-erkölcsi élet megújítására? Vagy talán a magyar protestáns egylet alkotó férfiai előtt egy egészen más s a keresztyén egyház által eddig nem ösmert Jézus képe lebeg?! Ugy látszik, hogy ebben, csakugyan nincs kétség! De hát miért nem mutatják

fel nyilván és határozattan az ő Jézusokat, akinek szellemében, közöttünk és egyházunkra hatólag nyilvánosan működni akarnak? Miért üznek játékot a legmagasztosabbal és legszentebbel?

De az egylet tagjainak céljául még az is mondatik, hogy ők a vallás-erkölcsi életnek a Jézus szellemében „és az összes művelődéssel öszhangzásban“ való megújulására törekusnek.

Ismét homály, kétség és zürzavar!

E pontnál mindenekelőtt jegyezzük meg, hogy a mi egylete-seink nem csupán a vallástudományt s annak irodalmát és tanítását, nem csupán az egyházi intézményeket és szokásokat, alkotmányt, ritust stb., hanem általában az egész vallás-erkölcsi életet akarják az összes művelődéssel öszhangzásba hozni. Sőt kérdés, hogy e pontnál a tudományra és intézményekre gondoltak-e? Ő szeréntök tehát már az el volna döntve, hogy a vallás-erkölcsi életnek, tehát az ember Istenhez való viszonyának, érzelmei, hite és tettei legbensőbb forrásának s magának a lelkiéletnek és erénynek az összes művelődéssel öszhangzásban kell lenni, és pedig, amint látszik, feltétel nélkül, minden időben.

De hát az az összes művelődés micsoda voltaképen? Vannak-e annak oly határozott, pozitív és változhatatlan szilárd alapelvei, mint a kijelentett vallásnak; vannak-e ilyen elvei különösen a vallásos és erkölcsi életre vonatkozólag; általában, micsoda, hol van, miben áll annak az összes művelődésnek konkrét tartalma? Mindezeknek a lehető legvilágosabb és legtisztább ösmérete és szabatos meghatározása nélkül, miképen lehet már, a vallás-erkölcsi életnek az összes művelődéssel öszhangzásba való hozataláról beszélni, a nagy közönség előtt?! E tárgyra is tüzetesen visszatérünk későbbben. —

Az alapszabályok második pontja ezt tartja: „Ezen alapon a keresztyénség sуйjponjtját a vallás-erkölcsi életközösségre igyekszik visszahelyezni“; t. i. az egylet.

„Ezen alapon.“ De hát micsoda alapon? Az evangyéliom alapján-e, vagy az első pontba foglalt minden dolgok alapján?

Hát „a keresztyénség“-en mit értsünk? A keresztyének egyetemét, a keresztyén világot-e; vagy azon tulajdonok

összegét-e, amelyek valakit keresztyénné tesznek; vagy csak a keresztyén vallást? Mert e hármát mind lehet érteni; és ez a három nem egy és ugyanaz! Ugy látszik, hogy csak a keresztyén vallást vagy vallásosságot értik; de hát akkor miért nem mondják ezt?

Ők tehát a keresztyén vallás sulypontját, azaz annak fenntartó, éltető, jellemző pontját, amelytől t. i. egész mivolta és fenállása függ, mostani helyéből ki akarják mozdítani és másuvá helyezni, t. i. a vallás-erkölcsi életközösségre.

„Életközösség“! Lebensgemeinschaft! De az egész vallás-erkölcsi élet mindenféle nyilvánulásainak közösségét értik-e itt, vagy csak némelyekét?

E ponthoz azonban találunk egy hivatalos kommentárt Fördös és Kovács urak azon felhívásában, amely 1871. nov. 14. kél s melyről már emlékezünk. Említetik itt, mintegy megnyugtatóul, hogy az egylet „nem akar új felekezetet alakítani, hanem megújult vallásos-erkölcsi életet s épen azért nem is alkotott új dogmákat, azon erős meggyőződésben, hogy a keresztyén-ség sulypontját nem egyik vagy másik dogmatikai rendszer alkotja, hanem azon vallás-erkölcsi életközösség, mely Jézus életében és az ő örök-kévaló evangéliomában nyilvánult“. — Erdélyi prot. közlöny. 1871. nov. 30.

Ezen szerencsétlen kommentár által azonban, a homály és fogalomzavar még nagyobbá lőn. Mert a főkérdés az, hogy kivel való életközösségről van szó? Jézus életében és evangéliomában magának a Jézusnak az Istennel, az Atyával való életközössége nyilvánult. „Én és az Atya egy vagyunk“. De, hát az alapszabályok idézett pontjában, a keresztyéneknek az Atyával való ezen életközösségét értik-e, vagy a Jézussal való életközösséget, vagy csak a keresztyéneknek egymással való életközösséget? És viszont ez utóbbi esetben, mi lenne aztán az életközösség meghatározó, szabályzó és döntő mérve? mert az életközösségnél is, bizonynyal nemcsak az jó kérdésbe, hogy kivel vagyok közös, hanem az is, hogy miben és mennyiben stb.

Még csak egy pontot legyen szabad felemlíteni

Az alapszabályok 4. §-a szerént az egylet „Az egyházi kormányzás körében a képviseleti elv teljes keresztülvitelére törekszik“.

Tehát csak a kormányzás körében? Elfelelték, hogy miként minden valamirevaló országos egyházban, ugy a magyar protestáns egyház kebelében is nemcsak kormányzás, hanem törvényhozás és igazságkiszolgáltatás is van, és hogy az alkotmányos szabadelvűség ezek mindegyikének mezején kívánja a népképviseletet. Ők tehát vagy csupán a kormányzat számára akarják a képviseletet s ezáltal nyilván megtapodják mind általában a szabadelvűséget, mind különösen a protestáns egyházalkotmány evangyéliomi alapelveit; vagy a kormányzat neve alatt értik a törvényhozást és igazságkiszolgáltatást is, s ez által a fogalmakat zavarják össze, egyáltalában nem helyeselheto mérvben!

Érdekes az is, hogy ők csak általában képviseletről, nem pedig népképviseletről szólnak; a kettőt pedig az alaposan gondolkodók és szabatosan írók nem szokták összezavarni; mert hiszen képviselni lehet pl. egy osztályt, kort, nyelvet, nemzetiséget, pártot, vagyont, tudományt, stb. Ezen általános, határozatlan értelemben volt képviselet még a tridenti és vatikáni zsinatokon is; — de nem volt népképviselet!

De félbenhagyom már a fogalmak és kifejezések boncolgatását; hanem hivatkozom magának a tisztelt olvasónak tiszta felfogására s elfogulatlan ítéletére. Vegye fel az emlegetett alapszabályokat s ítélje meg maga, hogy azoknak legfontosabb, épen az egylet céljairól szóló pontjaiban, van-e a magyar protestáns olvasó közönség által élvezhető s meg is követelhetett érthetőség és világosság?

Azon németes fogalmak és kifejezések, amelyeknek vizsgálatával az imént foglalkozánk, az ő eredeti hazájokban Németországban, az ottani protestáns olvasó közönség előtt nagyon világosak és érthetőeknek tarthatók. S ime mégis Schenkel, a németországi Protestanten-Verein egyik vezére, egy külön önálló könyvet irt, melyben a közönség számára az egylet alapszabályainak eszméit és kifejezéseit tüzetesen magyarázza és védelmezi. Hát a mieink miért nem tettek így; miért burkolták magukat a

zürzavar, homály és érthetlenség palástjába? Mi az oka, hogy a többek közt, a fent említett két ref. szuperintendens ur, ezen zürzavart észre nem vette; vagy ha észrevette, helyre nem hozta, vagy vissza nem utasította; sőt nagy magasztalások közt, nyilván és ünnepélyesen megkoszoruzta?

Ez egész dologra eszünkbe juthat Gr. Széchenyi Istvának egy nehézkes nyelvezetű, de igenokos és helyes tartalmu nyilatkozata. „Az emberiséget, ugymond, a szerencsétlen ideákon kívül tán még sokkal nagyobb baj zsibbasztja, t. i. a zavart ideák, mert azok korántsem szegzik magokat oly makacsul az előmenetek ellen, mint ezek, s inkább tudatlanságból erednek s nem sokat gondolkodó elmékben fészkelnek s így irhatékonyabbak; midőn a zavart ideák többnyire az igensok, de főtlen képzelgések szülőtti, a tudalékosokban, ugyszólván, már nedvvé s vérré váltak s mint az irthatlan mirigy, a legjózanabb javítások ellen nemcsak rémitő s visszaijlesztő vázként állnak, hanem mint a pestis, ragadékonyságuk által a legépebb, de még ki nem fejlett elméjüeket is megfertőztetik s magok körül élet helyett halált terjesztenek“.

Én pedig részemről mindezekhez még azon igentermészetes megjegyzést is csatolom, hogy azok, akik a közönséghez, azt mélyen érdeklő gyakorlati, és pedig igenfontos ügyben, a vallás-erkölcsi élet megújítása ügyében szólnak s nyilván mint reformátorok lépnek fel, s tisztán, világosan és érthetően beszélni mégsem tudnak, vagy ha tudnak, nem akarnak; az ilyenek mondom, önmaguk tették méltatlanokká magokat a közönség bizodalma.

Egyébiránt, ha a magyar protestáns egylet alkotó férfiai, bármi okból is, már csakugyan felvették a homály és érthetlenség sötét palástját: mi részünkről, amint tőlünk telik, igyekszünk fellebbenteni és megszelloztetni ezen palástot, hogy a tisztelt olvasó közönség láthassa, mi vagyon az alatt.

5. §.

A német protestánsok egylete és a magyarországi protestáns-egylet.

Noscitur ex socio, qui non cognoscitur ex se.

Remélem, hogy a magyarországi protestáns-egylet mivolta és

értéke felett is némi világosság fog derülni, ha a német Protestanten-Vereinnal egykissé közelebről megösmékedünk.

A német protestáns egyesület, „Der deutsche Protestanten-Verein“, több tekintélyes protestáns theológusok és más szakbeli tudósok által, huzamosabb előkészületek után, 1863. szeptember 30-dikán alapított Majnai Frankfurtban. Első évi nagy gyűlését Eisenachban, 1865-ben tartá. Ezen gyűlésben július 7-dikén állapították meg véglegesen az egyesületi alapszabályok is.

Ezen alapszabályok első §-a így van:

„Auf dem Grunde des evangelischen Christenthums bildet sich unter denjenigen deutschen Protestanten, welche eine Erneuerung der protestantischen Kirche, im Geiste evangelischer Freiheit und im Einklang mit der gesammten Culturentwicklung unserer Zeit anstreben, ein deutscher Protestantenverein“.

Első tekintetre észrevehető, hogy a mi magyar egyesületeink alapszabályainak első és fő §-a, az idézett németből van, igen jellemző ferditéssel átvéve.

Ott van tehát szóról-szóra mint főcél, a németben is a „megújulás“, Erneuerung. Ott van mint alap, nem ugyan pusztán maga az evangyéliom, hanem az evangyéliomi keresztyénség, evangelisches Christenthum. Ott van az összes művelődéssel való öszhangzás, Einklang mit der gesammten Culturentwicklung.

Ott van a német egyesület céljai közt a népképviselési elv keresztülvitele is az egyházalkotmányban, mely a németeknél jelenleg szokásos formáserint, így van kifejezve az alapszabályokban: „Ausbau der deutschen evangelischen Kirchen, auf der Grundlage des Gemeindeprinzips“.

Ott találjuk a német egyesület céljai között is a különböző felekezetek közötti kölcsönös türelmet; a jótékony vállalatok gyámolítását, a nép javát és tökélyesedését stb. következőleg kifejezve:

„Erhaltung und Förderung christlicher Duldung und Achtung zwischen den verschiedenen Confessionen und ihren Mitgliedern“;

„Anregung und Förderung des christlichen Lebens, sowie aller der christlichen Unternehmungen und Werke, welche die sittliche Kraft und Wohlfart des Volkes bedingen“.

Szervezete is a magyar egyletnek lényegben épen az, a mi a németé, amelyben szinte ott van az évenkénti s különböző helyeken tartandó nagy gyűlés, a melyet isteni tisztelet előz meg; ott van a választmány, ott vannak a fiók egyletek stb.

A magyarországi protestáns-egylet tehát, egyáltalában nem eredeti valami, hanem idegen földről van az, habár rutul eltorzítva is, hozzánk átplántálva. Nem tudom, hogy megmondották-e ezt nyiltan és kereken a magyar közönségnek a mi egyleteseink vezérjai? Ha megmondották, csak természetes és mulhatatlan kötelességüket teljesítették. Meg kellett ezt tenniök már csak a történeti tényleges igazság és ösmeretterjesztés érdekéből is. Ha nem tették meg: akkor, fájdalom! ismét elfeledkeztek a magyar nyiltságról és őszinteségről, s akarva nem akarva mysztifikálásba estek.

6. §.

A német protestánsok egyletének s az azzal rokon irányzatoknak eddigi hatása és viszonyai.

A protestáns-egylet keletkezését sok tekintetben igazoltnak lehet tartani a német földön, ahol nem egy-két országban rideg és türelmetlen konfesszionalizmus, merev dogmatizmus s ezek alapján álló udvari és hivatalos theologia nehezedett a lelkiösméretre s a tudomány és irodalom szabad fejlődésére, és sokszor az üldözésig menő türelmetlenséggel nyomta el a legjobb akaratu szabad véleményt is, s gátolta még a mérsékelt szabadelvűség hiveinek is világi előhaladását és külső tekintélyre jutását. E mellett a német protestáns egyházak közül egyik sem örvendhetett valódi szabad s az államtól független zsinat presbyteri egyházalkotmányának. A fejedelmek kegyuri joga, az általok kinevezett és fizetett, tehát nem szabad választáson nyugvó főkonzisztóriumok, a világi elemnek vagyis nem papoknak nagyon kevés alkotmányyszerű részvéte az egyházi közügyek intézésében, s így bizonyos hierarkhia előállása és kényelmes uralma, — mindezek és többefélék, mig egyrésztől meggátolják az egyház testében a szabad vérkeringést, élet-elevenséget és az önálló munkálkodási képesség kifejlődését,

másrésről nagyon könnyen lehetővé tették azt, hogy az egyház, szabadságellenes politikai reakciók szolgái vakeszközéül használtassék fel.

A német protestáns-egylet, vóltaképen e helyzet elleni küz-
dés céljából alakult s valóban ha e rendeltetéshez mindvégig igazán hű maradt volna és ha a nemes célhoz méltó eszközökkel küzdött és munkálkodott volna: működését óhajtott siker s a jelen és jövő kor áldása kísérte volna.

Ámde az egylet, elfeledkezve eredeti helyes rendeltetéséről, csakhamar a keresztyénség legfőbb alaptényei és alapigazságai elleni nyilvános izgatás szerves eszközévé fajult; ami által rendkívüli belviszályt és háborgást támasztott több, eddig békés egyházak és lelkészi körök kebelében s szertelen izgatásai és kihívásai által felidézte maga ellen több tekintélyes egyházi testületek s állami és egyházi főhatóságok határozott megvetését és visszautasítását.

Kezdetben ott állott még a német protestáns-egylet zászlója alatt, és pedig mint egyik alapító, az 1867. aug. 20. Heidelbergben elhunyt nagynevű Rothe Rikárd is, akit sokan s nem minden ok nélkül Schleiermacher ólta a legmélyebb elméjű protestáns theologusnak tartának. Ámde Rotheról közönségesen tudva van, hogy ő nem egyszer-kétszer nyilvánosan és határozottan bizonyosságot tett arról, hogy ő „lelke teljességéből hisz a Krisztusba, mint Istennek fiába, aki valóban és testszerént (wahrhaftig und leibhaftig) feltámadott, az Istennek jobbán ül, s teljes hatalommal bir menny és föld felett“. Azt is kimondá Rothe ke-
reken, hogy „a Krisztus személyét igazán megérteni, csak a csudák hitének álláspontjából lehet“. — Ott volt, illetőleg folyvást ott van a német protestáns-egylet körében a sokat emlegetett Baumgarten Mihály rostocki letett tanár is, aki határozottan kijelentette, hogy ő az apostoli hitvallásnak még minden pontját igaznak tartja és hiven ragaszkodik ahoz. Midőn pedig 1867-ben, a német protestáns-egylet neustadti nagygyűlésén, a megnyitó isteni tisztelet szónoka azon tételt fejtegette, hogy a „Jézus Krisztusban egy hajszálnyi sincs, ami felsőbb volna az emberinél“, azaz hogy a Jézus

Krisztus semmi egyéb, mint egyszerű pusztá ember, s miután ezen tétel épen a gyűlés folyamán is tárgyalatott; felállott Baumgarten s hatalmas beszédét, melyben ünnepélyesen vallást tett a Krisztusról, következő nyilatkozattal zárta be: „Nemcsak a keresztyén hit egyik cikke áll előttünk eldöntés végett, hanem magának a keresztyénségnek főkérdése. Némelyek azon véleményben vannak, hogy az eldöntés a tudomány kezében van. A tudományos vizsgálódásnak valóban fontos szava van e kérdéshez s mindaddig mig az a maga utolsó szavát teljes szabadsággal ki nem mondja, az akták nem fognak bezártni. De aki ennél fogva azt véli, hogy a tudomány fogja ez ügyben kimondani a jogérvényes ítéletet, az, a fenforgó kérdésnek mélységét, még távolról sem fogta fel. Azon kérdés feletti döntés, hogy vajjon a Krisztus élő avagy holt, jelenlevő-e vagy elenyészett, s az élő Istennek egyszülötte-e, aki tegnap, ma és mindörökké ugyanaz, vagy hogy mindezen praedikátumok egy már legyőzött állásponthez tartoznak-e, — ezen világtörténeti kérdés feletti döntés, most is úgy fog történni miként hajdan történt, t. i. a nyilvános tettek nagy küzdeletén, ahol a népek nemcsak nézők, hanem harcbírák is leendenek. Egyedül itt és seholsem egyébütt fog békövetkezni a felelet a világtörténetek sarkponti kérdésére“.

Ámde Rothe és Baumgarten, már kezdetben csak kivételek valának a német protestáns-egyletben. Ennek egyik főembere Holtzmann heidelbergi ifjú tanár, nyilván mondja Rotheról: „Mi épen nem csinálunk titkot abból, hogy a protestáns-egylet barátainak nagy többsége, a csudák hitére nézve egészen más véleményben van mint Rothe“. — Baumgarten szép és tartalmdús előadását megköszönte ugyan az elnök, de azt is kijelentette, hogy az abban foglalt nézetek merőben egyéni természetűek. És aztán ugyanazon neustadti gyűlésen egymásután léptek fel a szónokok, akik tagadták a Krisztus istenségét s az ő halála általi váltságot, s így csakhamar azon pontra jutottak, melyen kimondák, miszerint: „a Krisztus teljességgel nem áll oly ponton, amelyre a többi emberek is elne juthatnának“.

Az említett szónokok egyike volt Schellenberg lelkész is Manheimből, a kinek felfogása szerint „a Krisztus semmi egyéb mint ember, még pedig valóságos igazi ember volt. Némelyek ugyan azt vélik, hogy e szerint nincs a Jézus személye a maga egész mélységében felfogva s mindig marad ő benne valami amit kimagyarázni nem lehet s ami felül van az emberinek vonalán; ámde ezzel egyáltalában nem ellenkezik az ő pusztá ember volta, mert hiszen minden nagy zseniális tüneményben, sőt minden virágban van valami ami eredetére és nyilvánulására nézve kimagyarázhatatlan s Isten művének tartható.“ stb. Schwalb bremai lelkész és egyleti tag még kerekebben beszélt mert ő kimondá, hogy a Jezus semmi egyéb mint „egy rabbi aki zsidó előítéletekkel és tévelygésekkel van tele; de e mellett isteni és igazságtól áradó álmai is vannak. Egy rajongó nézetű ember, akiben az istentudatnak nagy bensősége a legcsudálatosabb phantaziákkal s a közvalódiság minden viszonyait kigunyoló reményekkel volt egyesülve.“

Vegye figyelembe még a tisztelt olvasó tekintélyes egyleti tagok következő nyilatkozatait.

Schenkel mondja: „A mai időben már azon vélemény, mintha a biblát a szent lélek hitelesítette és igazolta volna és hogy a biblia ítélőszékének kivétel nélkül mindenki tartozik magát alávetni, s mintha az Isten az ő szent lelke által maga magyarázná a bibliát, — az igazság lelke s a protestantizmus tudományos szelleme által el van ítélve.“ Schenkel és elvtársai szerint, a bibliai könyvek szerzői kegyes becsületes, de tévedés alá vetett emberek valának, akik nemcsak természettudományi s történelmi téren hibákba estek és tévedeztek, hanem még vallásos nézeteikre nézve is lényegesen eltérnek egymástól; különböző nézeteket és irányzatokat képviselnek. Igazságérzetök a szerint volt élesebb vagy tompább, amint kisebb vagy több előítélettel küzdöttek. Ennélfogva hitelességök nagyon korlátozott. — Azt is mondja Schenkel, hogy miután nem csak az ó, de az újtestamentomban is több rendbeli ellentmondások vannak és pedig nem csak a külső dolgokra hanem a vallásos élet és vallásos ösmeret mezejére vonatkozólag is: ennélfogva, a szentírás feltétlen isteni tekintélyére vonatkozó hagyományos véleményt fel kell adnunk. A protestáns

egyháznak a szentíráshoz való viszonya, a tudományos kutatás folytán egészen megváltozott.“

Bluntschli egyleti elnök s államtudományi tanár a heidelbergi egyetemen azt mondja, hogy „a mai világ sokkal több könyvet olvasott és vizsgált már meg, mintsem hogy alávethetné magát egy könyvnek, ha bár épen a biblia volna is az.“ „A biblia mindenesetre oly könyv, a melyben a legnagyobb vallásos igazságok is hirdettetnek az egész emberiség számára; ez azonban nem gátol engem abban, hogy kimondjam e helyen azt, amit a mai időben már mindenki megenged, hogy t. i. megszámlálhatatlan tévedések is vannak a bibliában. Ami Istenünk tisztábbá és humánussábbá lett, mint az, aki az ó szövetségben hirdettetik. A biblia egész felfogása e tekintetben még igen gyermekes s hogy ha egészen elvetjük is azt, nem veszünk vele semmit.“ E nyilatkozat az egylet brémai nagy gyűlésén történt, 1868-ban.

A német protestáns egylet legélesebb támadásai, eddig elé legnagyobb mértékben a Krisztus istensége ellen voltak intézve; s az egymást buzdító és magasztaló harcosok valóban odáig vitték a dolgot, miszerént az egylet mostani nagy többsége s abban pl. Schwarcz hires gothai főlelkész s az egylet egyik alapítója s vezére, mintszinte két berlini lelkész Sydow és Lisco is, határozottan tagadja a Krisztus természet feletti születését, váltságahalálát, halálbóli feltámadását s mennybemenetelét s ezekkel együtt, természetesen a szent háromság tanát is.

Mindezeket elgondolva nem csuda, ha legközelebb is, egy kitűnő tudományos műveltségű német evangélikus lelkész Seiler G. így nyilatkozik: „A protestáns egylet, maga részéről szétrombolta és megsemmisítette a keresztyénséget. Nézetei ugyanazok, amelyek Strauszei és a régi rationallyistákéi, csak hogy ezek kivonják a következtetéseket is, míg a protestáns egylet, a képmutatás álarczát veszi fel Őrizkedjétek az álprófétáktól, akik juhoknak ruhájokban jönnek hozzátok, pedig belől ragadozó farkasok! „Határozott, pozitív valami már semmi sincs a protestáns egylet előtt, mint hogy ő mindazt, ami pozitív, lépésről lépésre tagadja.“ stb.

A német protestáns egyesület vallástani irányzatával lényegesen rokon sőt azonos, az ugynevezett modern theologia irányzata is. A modern theologusok legnagyobb buzgalmat és erélyt aránylag Hollandiában és Helvétziában fejtettek ki s e két kis államban fejlődtek ők ki a magok saját valódisága szerint. Lássunk ösmertetésül néhány pontot theologiájokból.

Busken Huet haarlemi vólt lelkész Hollandiában, egy a bibliáról szóló művében, Mózes első könyvétől az Apostoli cselekedetek utolsó pontjáig, — egyszóval a bibliai történetekben kezdettől végig, mindazt ami természetfeletti, egyenesen elveti mint képtelen, Istenhez illetlen, önmagával ellenkező és elfogadhatatlan dolgot. Ugyancsak ő mondja: „Egy modern theolog teljességgel nem hiheti azt, hogy az ő könyörgései valami egyebek legyenek mint oly monológok, amelyek a rideg mindenségben hangznak el;” azaz: a modern theolog nem ösmerhet oly Istent, akihez könyörögni lehetne.

Ku enen leydeni tanár nyilván állítja, hogy az ő szövetségi könyvekben foglalt vallás, lényegére nézve semmit sem különbözik a többi vallásalakzatoktól, semmi különleges sajátással nem bír s a többiekkel együtt „az ember szellemi működéseinek gyümölcse;” — azaz tehát, nincs isteni kijelentés. Amint hogy csakugyan ő maga is megmondja, Renannal egyezőleg, hogy „a természetfeletti, istenfeletti lenne,“ — le surnaturel — ce serait le surdivin;” — s többé tudni sem akar természetfelettiről. Épen így Opzoomer utrechtii bölcsészettanár is csak oly keresztyéniségről akar tudni, amelyben sem csuda, sem dogma nincs. „Mi semmi természetfelettit nem ösmerünk; mi előttünk nem létezik egyetlen egy csuda sem.“

Pierson egykor Rotterodamban a wallon gyülekezet predikátora, későbbben Heidelbergben magán tanár, kijelentést csak anyiban ösmer el, amenyiben Jézus a legvonzóbb kijelentése, tényleges példánya a valódi természetemberének. Különböztetve, a modern theologia semmi egyéb, mint az embernek önmagába vetett hite s vóltaképen egyáltalában nem az Istenről hanem a világról szóló tudomány; nem theologia hanem kosmológia. Buddha val ugymond, egyik vallásjavító sem mérközhe-

tik, s közel van az idő, amelyben a theologiai tanulmányok mezején India főbb helyet foglal el mint Palesztina „A keresztvétség hitettségét akar, de a francia forradalom az egységnek még magasabb fogalmát fedezte fel, t. i. a tiszta emberi egységet. Ennélfogva szükség, hogy az egyháztól minden létezési jog megtagadtassék.“ Ezekkel öszhangzólag azt is megvallja Pierson, hogy a modern theologia szünetnélküli ingadozásban hánykódik; és hogy miután Isten és világ között semmi öszszeköttetés nem képzelhető, sőt Isten és természet egy és ugyanaz: akkor nincs többé vallás, s maga a modern theologia már most is oly ellent mondásokban sinlik, amelyek felett minden bölcsész méltán megbotránkozhatik.

Helvétziában, Lang zürichi lelkész, a modern theologia és reformpárt. egyik fő munkássa és vezére, a theologia egyik legsürgetősebb feladatának a Jézus személyére és igazságára nézve azt tartja, hogy „az ő világba lépése és fejlődése, mint minden tekintetben természetszerű s a történetekben nyilvánuló világrenddel egyező fogattassék fel és bizonyittassék meg.“

1869-ben, 17 reformlelkész nyilvánosan bevallotta, hogy ők a Jézust pusztán embernek tartják, de e mellett nem akarják tőle elvitatni, hogy Istennek fia, ezen azonban teljességgel nem azt értik, mintha a Jézusnak valami ember feletti származása és képességei lettek volna, hanem csak azt, hogy ő az Istennel szellemi egységben vólt s mint ilyen példánynak tartható. Ennek is azonban, a nyilatkozók egyikének Langhausnak magyarázata szerint, tisztán erkölcsi és oly emberi alapja van, amely más emberben is feltalálható. A Krisztus testi feltámadására és mennybemenetelére nézve határozottan tagadják a nyilatkozók, hogy azok megtörténtek volna. Az, hogy a feltámadott Krisztus a tanítványoknak megjelent volna, csupán a tanítványok Krisztus személye iránti mély és erős ragaszkodásából s szeretetéből származott képzelmény. Mindezekkel egyezőleg, igen természetesen, a csudákat is tagadják.

Ösmeretes, és soha meg nem cáfolt tény, hogy Lang, egy bázeli előadásában nyilván ezt mondá: „Jézus, az ő messiasági álmódosításaiért, a keresztfán lakolt meg.“ Ugyancsak

ő mondá, még évekkel ez előtt az ő *Zeitsstimmen* című folyóiratában: „A modern világ hitében, a csudának semmi helye nincs többé.“ Miként a csuda, úgy a könyörgésről való bibliai s régi egyházi nézet is, meg nem egyeztethető többé a modern világnézettel.“ „Semmiféle könyörgés sem változtathat semmit a dolgoknak Isten által megállapított folyásán.“ stb. Egyenesen tagadja Lang azt is, hogy az emberre e földi életen túl valami jobb lét, sőt bármiféle lét is várakoznék. Az élő Isten lételét egyenesen tagadó pantheistikus nézetei pedig, a legvilágosabban kitűnnek egy, Lutherről írott s 1870-ben megjelent művének következő nyilatkozataiból: „Ha fenáll azon tétel, hogy van egy világon kívüli mindenható és mindentudó Isten, amely tételt Erasmus s Melanchton az egész egyházzal együtt magokénak vallottak: akkor a teremtmények szabadságának létezését, csak gyenge gondolkodású emberek állíthatják.“ „Merő zofizma, egy világon kívüli Isten mindentudóságával, az emberi szabadságot öszvekötni akar-ni.“ ... „A Luther tudományán nem földozgatni kell, hanem meg kell azt buktatni mindenestől; ezen egyházi mythológiát, amely Erasmus és Luther gondolatainak előfel-tételül szolgált, el kell tenni lábalól mindenestől; t. i. egy a világon kívüli oly Istenről szóló mythológiát, aki a végessel mint mindentudó és mindenható lény, dualisztikus módon áll szem-ben; továbbá a bűnesetnek mythológiáját, amely szerént az emberi természet eredeti erői megtörték volna; egy oly Istenről-i mythológiát, aki az égből a földre alászáll és emberré lesz; végre egy oly mennyről-i mythológiát, amely nem az emberi kedély-ben; hanem valahol másutt volna s épen ezért birtokának bizony-talanságát önmagában hordja; mintszinte egy oly jövő bol-dogság mythológiáját is, amely a maga biztosítékát nem a je-lennek érzetében, hanem valahol másutt keresi.“ — Egy, a| m-o-d-e-r-n világnézletről szóló híres értekezésében ezt mondja a többek közt: „Oly Istenünk, milyen a régieknek vólt, t. i. egy világlefetti, öntudatos személy, nekünk nincs többé. A személynek van esze, ő eszes, öntudatos, akaró lény magában; — az Isten egyáltalában nem ilyen, hanem inkább, a világban maga magát megvalósító ész.“

A helvét reformerek legkitünőbb tudós theologia Bidermann, volt zürichi hittanár. Ez a maga terjedelmes dogmatikájában és másutt, amint őt több helyütt szóról szóra idézve látjuk, egyenesen kétségbehozza, illetőleg tagadja a személyes Isten lételet, a világnak Isten általi teremtetését, a Krisztus általi váltságot, az emberi léleknek a test halála utáni fenmaradását stb. stb.

Végre szabad legyen még mintegy pótlékul felemlíteni, hogy a franciaországi liberalok egyik főfő embere Colani, volt ref. lelkész is, amint egy legujabb külföldi protestáns egyházi lapból olvasom, egyenesen tagadja a csudát, oly Istenről, akihez még imádkozni is lehetne, tudni sem akar, a Krisztust egy oly embernek tartja, akinek szembeszökő balvéleményei voltak ön magáról és az Istenről. — Azt még fentebb kellett volna emlitenem, ami egyéb-iránt az előadottakból is szükségesképen következik, hogy t. i. miként Strauss, ugy Schenkel, Schwalbe és más protestantenvereinek szerént is, a Jézus nemcsak pusztá ember volt, hanem épen bü n ö s ember is lehetett, és volt, miként bár ki.

Nem untatlak már tovább tisztelt olvasó, a német protestáns egylet és a modern theologia jellemző gyümölcseinek felmutatásával. Azt nem állitom, hogy az egész egylet minden tagjai s az összes irányzat minden hívei valóban ugy éreznek és gondolkoznak s ugy nyilatkoznak, mint pl. Schwalbe és Lange, vagy általában az imént általam idézettek. Tagadhatatlanul vannak közöttök, habár kevés számmal, mérsékeltek is, akik közül némelyek a tudományos vizsgálódás mezején is kitünő szolgálatot tettek a protestáns theologia ügyének. A többség és hatalom azonban, nyilván az említett tulzóknál van, és nem szenved semmi kétséget, hogy miként a német protestáns egylet, ugy a modern theologia is, egyenesen és határozottan a nihilizmus felé gravitál s a keresztyénség legfőbb alapigazságain és alaptényein mahólnap egészen tulteszi sőt immár tultette magát. Mindez pedig épen nem vaktörténet, hanem valódi okszerü és természetes eredmény. Az egylet, illetőleg a modern theologia igazi céljának és irányzatának elferdüléséből, működésének egyoldalú kritikává vagy inkább pusztá rombolássá és izgatássá fajulásából, a mai idők szellemének és viszonyainak közreműködésével kikerülhetetlenül jöttek és jönnek létre azok, amiket

néhány fő vonásban előadék. — Igaz, hogy a német protestáns egyület kebelében, különösen eleinte gyakorta hangzott az eszme, a jelszó, miszerint ott, mindenféle theologiai irányzatnak, tehát pl. az orthodoxiának vagy a bibliai hívő theologiának is stb. jogosultsága van. De ez már mind puszta szóbeszéd. Évek óta nem lehet ott hallani egyebet mint a pusztítás, rombolás kevély és dühös kiáltásait; oly hangot, mint a Rotheé vala, még csak sejteni sem lehet már. De nem is lehet azt feltenni, őszintén hívő lelkészekről és theologusokról, hogy ők megjelenjenek és szavokat hallassák oly egyület kebelében, amely már nem a visszaélések orvoslására s a romlások megépítésére, hanem az egyház alapjainak lerombolására törekszik.

Az előadottak után nem csoda, ha különösen a közelebbi időkben, midőn a protestáns egyület és modern theologia gyümölcsei már mutatkozni kezdettek, nemcsak egyes lelkészek és tanárok, hanem lelkészi értekezletek, tartományi zsinatok, egyházi főhatóságok, generalsuperintendensek, kisebb nagyobb erélylyel és határozottsággal ellene nyilatkoztak az együletnek. Nagy figyelemre méltó, hogy midőn az egyület 1869-ben Berlinben, 1872-ben Osnabrückben tartá évi nagy gyűlését, felsőbb egyházi hatóságok letiltása következtében, egyetlen egy templom sem nyitattott fel használatára, tehát az egyület, tényleg az egyház körén kívül állónak nyilvánított. Tavaly az osnabrücker esetnél, a magát sértetnek érzett egyület, még jó idejében folyamodott templom átengedésért a miniszterhez, de ez nem segített semmit; küldöttségileg kihallgattatást kértek a császárnál; ez pedig maga eleibe sem bocsátotta őket.

Hogy különösen Poroszországban, a legtekintélyesebb körökben, milyen vélemény lehet a protestáns egyület felől, azt a „Neue evangel. Kirchenzeitung“-nak, az Evangélikus szövetség német ága közlönyének, még 1870. január első napi számából, magának a vezércikknek következő pontja jellemző hűséggel mutatja:

„A protestáns együletnek az evangélikus egyházon belől semmi helye nincs, bármily merészen veszi is át a reformátori szerepet s bármily bizakodottan nyilvánítja ve-

zére, hogy Luther, ha most élne, épen úgy beszélne mint ő, és Heidelberg lenne Luther Wittenbergje: mi a magunk részéről, a hitetlenség azon igényét, hogy a német nemzetet ő akarja vallásilag megújítani, a legnagyobb határozottsággal visszautasítjuk. Egy oly kísérlet, mely a *contrat social*-t akarja az Isten által alapított egyházra alkalmazni, oly kísérlet, mely az embert vallás nélkül akarja jóerkölcsüvé tenni, és hit nélküli szeretetet kívánna, vagy a hit helyébe valami oly semmiséget tenne, melynélfogva az egyháznak minden szilárd alakzata és az egyházi tanítóknak minden erkölcsi kötelezettsége meg fogna szünni, — egy ily kísérlet bizonynyal az elhibázott próbatételek közé tartozik; — azon protestáns gyűlés pedig, amelynek Vogt G. oly egyet üdvözlését jelenti, amelyben istentagadóknak is jogosultságuk van, azon gyűlés, amelyet egy államtudós a szentírás feletti izetlen tréfáival mulatgat, vallásos tetteket nem fog szülni soha. Az evangélikus egyház, Schenkel és társai firmájával nem fog szövetkezhetni még akkor sem, ha épen az egyház és evangéliom végső halálos órája közelednék. Egy dolgot azonban mi is tanulhatnánk mindezen mozgalmakból, t. i. egyességet; mert ha már Schenkel és Baumgarten kezét fognak: a reformátusok és lutheranusok miért viszálnakodnának, gyengítvén ez által saját erejüket. Ha a protestáns egyet, valami üres községi öntudat nevében hirdeti a hitetlenség egyetemes papságát; ezen csalogatásnak azzal szakaszszuk inát, hogy az egyházközségnek adjuk meg azt, ami az övé, t. i. a hit egyetemes papságát. Az egyház csak így nyerheti meg önállóságát és csak önállósága folytán fog állandóan parancsolhatni saját keblében feltámadt ellenségeinek.“ stb.

Általában ne gondolja senki, hogy a protestáns egyleti s modern theologiai mozgalom és irányzat valami nagyon kedvelt és népszerű volna a művelt külföld illetékes köreiben. Az európai száraz föld több mint husz protestáns theologiai fakultásai közül csak a heidelbergit, jenait, leydenit és zürichit lehet kisebb nagyobb mértékben amaz irányzat hiveinek tartani; a valódi theologusoknak épenugy mint a tudományos theologiai folyóiratoknak nagy többsége távol tartja magát attól, illetőleg határozottan ellenzi azt.

Schenkel tudományos folyóiratának, amely szinte amaz irányzat szolgálatában állott, éspedig kitünő erővel, készültséggel és tartalommal, a múlt év végén megkellett szünnie, részvéthiány miatt. Ezt olvasom legközelebb a hasonló irányzatu *Predigt der Gegenwart*-ról is. — Angliában, Skotziában és Észak-amerikában szinte indítottak meg a közelebbi években protestáns egyetféle mozgalmak, de még eddig minden hatás és siker nélkül.

A német protestáns egylet ugyan, saját önfentartása és hatalomra jutása érdekében, szívesen alkot szövetségeket s készséggel kínálgatja szolgálatát főleg a politikai pártmozgalmak számára. Nem is lehetetlen, hogy azon politikai erős visszahatás, amelyet a vatikáni zsinat s általában az ultramontánok és jezsuiták szertelen erőlködései és kihívásai különösen Poroszországban és Helvétziában előidéztek, ad neki némi lendületet. Azt azonban egy perczre sem kell vélni, hogy a német protestáns egyház kebelében valaha többségre jusson s az egyház hajójának kormányát elfoglalhassa.

Oly országokban hol zsarnokság és erkölcsrontó kormány nehezedik az államéletre s udvar és nép földi élvekre merül, mint pl. a közelebbi időkben Franciaországban, rendkívüli kedvező házája van a vallási nihilizmusnak, miután ez, egyenesen a zsarnokság és kéj kezére dolgozik, rontván és pusztítván a szilárd vallásos jellemeket, amelyekből azok leginkább rettegnek. És ime mégis a francia reformált egyházban, az ott, évek óta hizlalt modern irányzat, amint a múlt évi nemzeti zsinat dolgaiból láttuk, nem vehetett erőt s legujabban is, épen a romboló mozgalmakra tekintve a legerősebb hittel mondja *Godet*, kitünő francia református hittanár, hogy a francia protestantizmus „mely oly sok könny és oly sok vér szülötte, nem lehet semmiyé.”

Vissza gondolva már azon gyümölcsökre, amelyeket a német protestáns egylet és modern theologia külföldön valósággal és tényleg világra hozott, nem feledve azt sem, hogy a hol csak a protestáns egylet a maga izgatási zászlóját felüté, ott tüstént kitört az átkos belviszály és versengés tüze, mind általában az egyház kebelében, mind különösen a lelkészek között: azt

kérdem tőled tisztelt olvasó, hogy miután már minden kétségen túl van az, hogy a magyar protestáns-egylet a németnek fajzata; helyes dolog volt-e a mi egyházi főhivatalnokaink és hatóságaink részéről, hogy az önmagát formasierént bejelentő, de bizonyosan maga magát sem ösmerő protestáns egyletet úgy fogadták, amint fogadták? Sehol nem olvastam, hogy a német Protestantenverein, vagy a helvét egyházi Reformverein magát anyira nem ösmerő, merényletes és kalandos szerencsepróbáló lett volna, hogy plane ünnepélyesen bemutatta volna magát az egyházi főhatóságoknak; de azt állítani merem, hogyha ezt csakugyan megtette volna, nyert volna oly utlevelet, melylyel dicsekedni nem igen fogott volna.

7. §.

A magyarországi protestáns-egylet, alapszabályai szerint, tulzóbb és vészesebb mint a német.

A német protestáns-egylet alaposan és igazán nevezi magát protestánsnak legalább anyiban, amenyiben alapszabályainak mindjárt első pontjában egyenesen ki van mondva, hogy az egylet a „német protestánsok között“ alakul meg; a második pont pedig még határozottabban kifejezi, hogy egyleti tagságra csak oly németek vannak jogosítva „akik a protestáns egyháznak tagjai“; welche sich zur protestantischen Kirche bekennen“. Ellenben a magyar protestáns-egylet, alaptalanul és hamisan viseli a protesáns nevet, mert tagjai nemcsak azok lehetnek, akik a protestáns egyházhhoz tartoznak, hanem bármiféle vallásu emberek a magyar hazából.

A német protestáns-egylet „a protestáns egyház megújulására törekszik; Erneuerung der protestantischen Kirche“; tehát céljaival, törekvéseivel egyenesen a tényleg létező egyházzra tekint és megmarad annak határain belül. Ellenben a magyar protestáns-egylet, egyetlenegy igével sem szólván az egyházzról, teljes általánosságban „a vallás-erkölcsi élet megújulására“ törekszik; ennélfogva merőben ignorálja a protestáns egyházat, mint ilyet, egyáltalában nem marad annak határain belül, sőt már első mozdulásával határozottan tullép azokon. Ezek-

szerént vagy nem tudja, hogy az egyháznak, mint ilyennek, már mivoltánál s Isten által eléje tűzött rendeltetésénél fogva határozott s közvetlen joga és kötelessége, saját kebelében a vallás-erkölcsi életet ápolni, szilárdítani s ha megromlott, megújítani; vagy az egyház ezen jogát és rendeltetését ignorálva és megtapodva, egy minden egyházon és hitfelekezeti határokon kívül eső s nyilván idegen, sőt ellenséges álláspontból akarja az egyházakat, hitfelekezeteket, sőt az egész emberiséget reformálni!

A német protestáns-egylet határozottan „az evangyéliomi keresztyénség alapján“, „auf dem Grunde des evangelischen Christenthums“ alakult meg; tehát az evangyéliomból létrejött történeti fejleményeket, vagyis itt, különösen a reformátiót s az evangyéliomi protestáns vallást és egyházat nemcsak az hogy nem ignorálja, hanem egyenesen alapul és szabályzóul veszi fel. Ellenben a magyar protestáns-egylet, félrelökve utjából a történeti fejleményeket, csak egyedül és közvetlenül az evangélium széles s a mai időben nagyon sokfelé csavarható és csavart alapjára helyezkedik.

A német protestáns-egylet „az evangyéliomi szabadság szellemében“, „im Geiste evangelischer Freiheit“, akarja megújítani a protestáns egyházat. A magyar protestáns-egyletnek ez ismét kevés vagy nem jó; ő tehát a „Jézus szellemében“ törekszik megújítani a vallás-erkölcsi életet.

A német protestáns-egylet „korunk összes művelődési fejlődésével vagy fejleményével öszhangzásban“, „im Einklang mit der gesammten Culturentwicklung unserer Zeit“ törekszik megújítani a protestáns egyházat; tehát a művelődés s az azzal való öszhangzás tekintetében egy bizonyos időre, a mi korunkra, s emellett fejlődésre, fejleményre tekint; és így meghatározható, konkrét és tényleges valami körül forgolódik. Egy helyütt pedig határozottan kifejezve látom, hogy a német protestáns-egylet a valódi józan és erkölcsileg is kitünő, tehát egyáltalában nem mindenféle mívelődéssel akar kezdet fogni. A magyar protestáns-egylet, ezen szűk korlátokat is széttöri; ő a vallás-erkölcsi életnek, tehát nem is az egyháznak megújulását, öszhangoztatni akarja „az összes mívelődéssel“, nem tekintve valami időre, korra, fejleményre

és minőségre semmit sem, hanem merő felfoghatatlan általánosságokban áradozva és párologva.

A német protestáns-egylet alapszabályaiban egyetlenegy pont és ige sincs olyan, mely azt mutatná, hogy a német protestáns atyafiak a keresztyénség sulypontját mostani helyéből kimozdítani, s valami vallás-erkölcsi életközösségre visszahelyezni akarnák. Ezt a magyar protestáns-egylet egyenesen célul tüzi ki maga elé, s im ez is mutatja, hogy teljességgel nem marad azon határok között, melyeken túllépni, a németek, legalább alapszabályaik és ez idő szerént nem akarnak.

A német protestáns-egylet, mindjárt kezdetben, elfogadván Schwarznak a tanszabadságra vonatkozó tételeit, ezek folytán azon alapvet is elfogadta, hogy különösen a népiskolai tanítók és lelkészek tanszabadságát korlátozza a paedagogikai tekintet vagyis a gyülekezet műveltségi helyzetének és szükségéinek figyelembevételé és azon áthághatlan szabály is, hogy seholyse romboljanak, ahol nem építhetnek stb. Eféle tételt én, a mieink alapszabályai vagy közértékü nyilatkozatai folytán nem vettem észre. Ez is egy tulugrás a német Protestantenverein eredeti álláspontján.

A magyar protestáns-egylet szervezőiről és pátrónusairól, mint tudós, előrelátó s bölcs reformátori férfiakról fel sem lehet tenni, hogy miután példányul kétségenkívül a német protestáns-egyletet vették fel s annak alapszabályait dolgozták át, az imént kimutatott eltéréseket öntudatlanul s határozott okok nélkül tették volna. De miért tették tehát? Nagyobb világosság és szabatosság érdekéből és sikerével semmiesetre sem teheték, nem is tették; mert hiszen első tekintetre nyilván van, hogy a német szöveg mellőzött vagy módosított eszméi és kifejezései sokkal határozottabbak, világosabbak és szabatosabbak, mint a magyaréi. Az eltérés és módosítás oka tehát, szeréntem legalább más nem lehet, mint az, hogy a mi reformereink a német protestáns-egylet alapszabályait nem tartották egészen moderneknek, hanem inkább orthodoxoknak; mellőzni kellett tehát ama mérsékeltbb eszméket és kifejezéseket, hanem oda helyezkedni ahova őket szellemök magas röpte vitte, t. i. a külföldi modernnek szélső baloldalá-

nak rideg és ködös álláspontjára, ahol rólok is elmondható talán, hogy „sziklákat esznek és felhőket isznak rá“. — Ezt és a több eféléket, „a kinek nem szüre, ne vegye magára“. Azon igenszámos tiszteletre méltó férfiakat, akik pusztá jóhiszeműségből, odaadták és felhasználtatni engedték nevöket az egyletnek, ezideig nincs még okunk, egyiránt kárhoztatni a botrány szerzőivel. „Jaj e világnak a botránkozások miatt! Mert szükség, hogy legyenek botránkozások; de jaj az embernek; aki által a botránkozás léssen.“

Eddigelé még, tisztelt olvasó! az uj magyar protestánsok egyleti inposans áruacsarnokának leginkább csak eredetével és külsejével foglalkozánk. Most következik, hogy magunkat bejelentvén, vizsgáljuk meg amenyire lehet, a kisebb-nagyobb helyiségeket és lássuk meg, hogy a szép címek és ragyogó boritékok alatt, miféle áruk kínálatnak azokban.

8. §.

A magyarországi protestáns-egylet alaptalanul és jogtalanul viseli a protestáns nevet.

A magyar tudományos akadémia szótára, a protestáns szót következőleg értelmezi: „Igy neveztetnek a Luther és Kalvin hitvallását követő egyház tagjai. Eredetileg e nevezet csak a Luther követőit illette azon időtől fogva, midőn a szászválasztó fejedelem János és a hesseni tartománygróf az 1529-diki birodalmi gyűlésen, a katolikusok által reájok hozott határozat ellen protestáltak, óvást tettek; a westfáli béke óta e nevezet a reformátusokra is alkalmaztatott“.

Lényegére nézve ezen értelmezést helyesnek tartjuk, noha szabatoság tekintetében kifogást tehetnénk mind a „Luther és Kalvin hitvallása“ kifejezés, mind az ellen, mintha csupán az itt felemlített fejedelmi férfiak protestáltak volna; mert hiszen az 1529. ápr. 19-dikén Speyerben kelt protestátziót több mások is aláírták.

A mi egyleteseink, amint maguk is nyíltan bevallják, eltérve a protestáns szó eddigi értelmétől „a protestáns címet nem azon

értelemben veszik mint eddig, hanem úgy, hogy a protestáns cím alatt működő egyesület, oly emberek gyülekezete, kik minden oly fenálló intézkedés ellen, mely a benső meggyőződéssel ellenkezik, protestálnak^a.

Én részemről határozottan tagadom azt, hogy a protestáns szónak napjainkban ily értelmet adni, bárki is jogosultnak tartotta volna magát. Midőn ugyanis valamely szó, nevezet, vagy cím, egy bizonyos, különleges mezőn, valamely határozott tárgy számára már tényleg el van foglalva és mint ilyen, köztekintélyben és használatban áll, azt a szót, nevezetet vagy címet, különösen ugyanazon mezőn, egy más és különböző tárgyra ruházni át okszerűleg gondolkodó és cselekvő ember sohasem tarthatja szabadnak; nemcsak azért, mert az említett önkényes névcseré szükségtelen fogalomzavart idéz elő és az embereket tévedésre, mégpedig gyakorta vészszel és kárral járó tévedésre viszi, hanem azért is, mert a szóban lévő névátruházás, voltaképpen megtámadása maga azon tárgy létjogának is, amely tárgy az illető nevet, köztudomás és közhasználat szerént eddig viselte.

Jól tudjuk mi azt, hogy a protestálás, protestátzio latinos szavak, az élet széles mezején általában ellentmondást, óvástélt jelentenek. De azt is tudjuk, hogy épen a vallási és egyházi élet mezején, miként mindenütt a művelt világban úgy hazánkban is, mind általában a közéletben, mind különösen törvényhozók, írók stb. előtt a protestáns nevet viselni, már századok óta annyit tesz, mint vagy az ágostai vagy a helvét hitvallásu, más szavakkal: vagy az evangélikus, vagy a református egyház és hitfelekezet tagjának lenni. A protestáns névnek és címnek tehát, épen vallási és egyházi élet mezején, az említett közhasználatban lévő és szentesített értelemtől eltérő, különböző értelmet és jelentést adni épen úgy nem szabad, miként nekem nem szabad és nem illik a Ballagi Mór nevét, vagy pl. egy Debrecenben most megnyitott új kereskedésnek a Csanak József vagy más régolta fenálló s általánosan ismert kereskedés nevét és firmáját felvenni.

A mi egyeteseink, a protestáns szó értelmének elcsavarásával, nemcsak az, hogy nagyban megindították nálunk, e szó körül külföldön is gyakorta füstölgött fogalomzavart, de egyszersmind megtámadták, a mi valódi protestántizmusunk létjogát is; mert tul van minden kétségen, hogy vagy a mi protestántizmusunk, vagy az övék hamis. Ő szeréntök természetesen a miénk a nem valódi, a hamis; mert hiszen, különben miért hagyták volna el egyházunk határozott és közönségesen ösmert protestántizmusát, s miért emeltek volna fel ugyanazon mezőn és név alatt uj és más jelentésű zászlót?

Igaz, hogy, mint Ballagi ur mondá, verba valent usu sicut nummi. De e példaszó leginkább csak az uj pénzekre és uj szavakra, vagyis az oly tárgyak neveire vonatkozik, amelyeknek eddig még saját nevök nem volt. Ha a közönség ususba, használatba veszi az uj pénzt vagy uj szót: tehát megvan értéke is. Az is igaz, hogy a régi pénzek válorá és értéke is, most emelkedik, majd hanyatlik, kivált korunkban; de, s ezt jegyezzük meg jól, mert itt sántita hasonlat: akárhogy változzék a pénzdarab értéke, neve mindig megmarad. A császári arany, vagy az öt forintos bankó értéke nagyon változik csak néhány év alattis; de azért a sajátnev megmarad. Így van az a többi pénzekre nézve is s nem gondolnám, hogy a mai világban eszébe jutna valakinek, kivált ha jogositva sincs reá, egy darab uj réz garasra ezt veretni: souverain d'or. Aki a részvénytapirokhoz ért, az talán még tovább is üzheti a hasonlatjátékokot. Mi hagyjuk el, s csak azt jegyezzük meg meg a felvett hasonlítások folytán, hogy

Az uj magyar protestánsok protestántizmusa csak olyanforma a valódi protestántizmushoz képest, mint a gyermekek játékpénze az igazi pénzdarabhoz képest. Az uj protestánsok protestálásának alapja és szabályzója semmi egyéb, mint az ő benső meggyőződésök; tehát merő subjectivismus; mert egyetlenegy igével sem mondják, hogy ezen egyéni meggyőződésnek volna valami pozitív, rendületlen alapja és felsőbb szabályzó és döntő tekintélye. Nem mondják, hogy miről vannak ök meggyőződve; honnan szereztek meggyőződésüket s miből dönték el annak igaz voltát. Az első protestánsok, a reformátorok s a mai napig fenálló

protestáns hitfelekezetek protestántizmusa nem ilyen. Amaz első protestánsok, az evangélikus rendek a speyeri gyűlésen nemcsak azért protestáltak a többség vallásügyi végzése ellen, mert azt, egyéni meggyőződésükkel, hanem azért is, mert „Istennel, az ő szent igéjével, mindnyájok lelki üdvével és jó lelkiösméretével“ ellenkezőnek látták; — az ő protestátiójok főalapja és szabályzó tekintélye tehát az Istennek szent igéje. Ilyen volt a reformátorok protestántizmusa is. Nézze meg csak bárki Luthernek épen az 1529-dik évben, tehát a speyeri gyűléssel egyidőben a reformátiót félreértők és elcsavarók ellen kiadott hitvallását: abból meg fogja látni, hogy micsoda tehát az a protestántizmus, amely nem üres beszéd, hanem vallásos tartalommal is bír.

„A protestántizmusnak realis oldala is van. A lelkiösméret mint ilyen, életszerve ugyan a vallásnak, úgyhogy nála nélkül nincs valódi vallás; de nem tartalma, nem lényege a vallásnak. A vallás tartalma, maga az Isten; s minthogy az ember Istenről csak anyiban birhat tudattal, amenyiben Isten magát az ember öntudata előtt feltárja, azaz az embernek magát kijelenti, ennél fogva az ember vallásának tartalma az üdvtörténeti kijelentés. A lelkiösméretnek, története egyáltalában nincs, sőt sajátsága épen abban áll, hogy önmagához folyvást s változatlanul hasonló. Isten azonban a lelkiösméretnek különböző módon, de a legdicsőbben, és legteljesebben a Jézus Krisztus személyében kijelentette magát, s ezen isteni üdvkijelentésről való tudósítás a szentírásban van hitelesen előadva. Ezekszerént tehát a lelkiösméret tartalma és isteni lényege a szentírás, mint Istennek igéje vagy kijelentése. A lelkiösméret szabad; ámde minden valódi szabadság, valódi lekötöttségben, korlátozottságban is áll egyszersmind, mert amely szabadság korlátozva nincs, az hamis szabadság, az önkény. Igazán szabad csak az, ami egyedül az Istenhez van köttetve. A lelkiösméret valódi szabadsága tehát épen abban áll, hogy az Isten igéjéhez, vagyis az önmagát üdvtörténetileg kijelentett Istenhez és csakis egyedül ehez van köttetve. Ennél fogva a protestáló rendek is, amidőn lelkiösméretökre hivatkoztak, egyszersmind azt is kije-

lenték, hogy lelkiösméretök az Isten ígéjéhez van köttetve és az ebből meritett igazságok ellen semmit nem tehetnek. Ezek szerint a protestantizmus sajátlagos jelleme abban áll, hogy ő már lényegénél fogva, az Isten ígéjének vallása“.

Ezeket Schenkel, a Protestantenverein egyik fővezére mondá; igaz, hogy nem a legújabb időkben, hanem 1860-ban.

Schenkel idézett helyes nézete szerint tehát, sem a római katolikus, sem a zsidó nem lehet protestáns; az első pl. azért nem, mert tagadja, hogy a vallásos lelkiösméret csak egyedül az Isten ígéjéhez volna köttetve; a második azért nem, mert teljességgel el nem ösmeri, hogy a Jézus Krisztusban Isten jelentette volna ki magát. De Ballagi ur és a magyarországi protestáns-egylet szerint, mind a zsidó, mind a római katolikus, sőt épen a materialista, pantheista és atheista is egyenesen lehet protestáns; merthízen mindegyiknek van „benső meggyőződése“ s mindegyik protestálhat az ezzel „ellenkező intézkedés ellen“; Ballagi ur szerint pedig, csak ebben áll a protestánság. — Nyilván van tehát, hogy a magyar protestáns-egylet protestantizmusa, nemcsak a reformatzio s a protestáns-egyház, hanem épen a Schenkel egykori helyes protestantizmusával is határozottan ellenkezik. Egyházunk protestantizmusa és az egyleté, egymás mellett semmiképen meg nem állhatnak, egyik a másiknak a leghatározottabb tagadása. — Im itt is a belviszály és pártütés egyik forrása!

Ne gondolják messze haladt reformer atyánkfiai, hogy mi a protestantizmust, egy 1529-ben kipattant, de a reformatzio hitvallásaiban örökre megcsontosult, megkövesült valaminek tartanók. Nem állítjuk mi, hogy a mi hitvallásainkban s azokon nyugvó egyházi intézményeinkben az Isten ígéjének tartalma végleges tökéletességgel van kifejezve. Őszintén valljuk és hirdetjük mi is, hogy a protestantizmus egyáltalában nem a tespedés, hanem a fejlődés és haladás elve; ámde azt is határozottan valljuk Hagenbach-al, hogy „ezen haladás, csak akkor történik a protestantizmus értelmében, ha az, a protestantizmus történeti alapjaival való élő egybeköttetést hiven fenntartja és a haladás színe alatt semmi olyan be nem jő, ami a re-

formátorok gondolkodás módjával ellenkezik s az ő irányzatukat és törekvésüket valami mássá, ellenkezővé fordítja el. „A protestantizmus alapjait megfordítani, anyit tesz, mint azzal szakítani, ahhoz nem csatlakozni. — Őszintébbek azok, akik kereken bevallják, hogy az ő forradalmi elvök, a reformátoritól egészen és mindenestől különbözik“. Ezt is Hagenbach mondá (1867-ben), akit remélem, hogy a mi új magyar protestánsaink is elismernek korunk egyik legkitünőbb protestáns theologusának, noha ennek protestantizmusa is, merőben ellenkezik az ő protestantizmusokkal; mert hiszen ők, egyetők alapszabályaiban egyetlen egy igével sem említik, hogy a vallás-erkölcsi élet megújításában s általában a fejlődésben és haladásban, a dicső reformátorok által tisztába hozott s megszilárdított apostoli alapokat és irányzatokat legkevésbé is szabályozóknak s utmutatóknak tartanak. Képtelenség is különben, hogy ilyenekül vehetné azokat oly egyet, amelynek római katolikusok és zsidók is egyiránt tagjai lehetnek. Mi közük ezeknek a reformátorokkal?

E cikkben mondottak velejét a következő sorokban foglalhatjuk össze röviden:

Miután a magyar protestáns egyet, aaptalan szójátékkal és fogalomzavarral a protestáns nevet a nem protestánsokra is kiterjeszti, vallás dolgában;

Miután egyenesen ignorálja, sőt tényleg tagadja azt, mintha a protestantizmusnak valami tárgyilagos értékű, rendületlen szilárd, pozitív alapja volna;

Miután a vallásos fejlődés és haladás dolgában is, a reformáció alapjait és irányzatát merőben ignorálja; — és

Miután mindezekre, az önön mivóltáához való hűségénél és következetességénél fogva egyenesen kényszerűlye is van: ennél fogva, a magyarországi protestáns egyet a protestáns nevet merőben aaptalanul és jogtalanul viseli.

(Folytatása majd következni fog.)

Révész Imre.

T Á R C A.

Sinay Miklós sajátkezű naptári jegyzetei. 1759—1803.

(Folytatás)

1791. Die 17. Januárii. A relatiójok azoknak a deputatusoknak, a kik Bétsbe ő Felsege eleibe a Superintendens és Tractualis Seniorok nevével Instántiát adtak bé, megolvastatott a superintendentialis gyűlésben.

Die 25. Februárii. T. Senator Vadászi László urnak, mint magistratualis Deputatusnak ma küldöttem a Deducio Probatoria titulusu irást, mely által a Felseges Király Urunk előtt panaszolkodó felek bėbizonyítják állításaiukat.

Die 2-a Martii. Meghal délelőtti 10 órakor Tiszt. P. Szathmári István Superintendens Uram elnyelt rágatlan falatnak torakából való lenyomatása után, dagadásokat és nehéz lehetet szenvedvén.

1791. Die 9. Aprilis. Ma expediálám Bétsbe egyenesen a Felseges Cancelláriára az adursorium K. Parancsolatért az Instantiánkat s az atyafiak vesztegetését, a mint az információt kérő k. Parancsolatra bebizonnyítottuk a Magistratus előtt 73 Documentumokba, azt felkérettetni instáltuk per extensum, minekutána Agens Nagy Sámuel Uram ilyen recursusunk eránt még 8-va Martii irott levelünket elnem vettnek tetette volna s az által czélunktól nagyon hátra ejtett volna. Crede, sed cui vide! Ezt fel nem tevénk az Ur felöll.

Die 2. Maii. Bėjövén kilencz Tractusokból a Tiszt. Predicator Uramimék Voxok a Superintendens választására, azok Ecclesiai Gyűlésbe, mely tartatott e mai nap a Tiszt. Szilágyi Gábor Uram Tanuló házába, felszámoltattak, és azoknak legnagyobb számával én választattam Superintendensnek. Sokat deprecáltam sirva is, de csak reám adták s meg is eskettettek ez napon. (Hétfői nap. R. K.)

1791. Die 3. Maii. Folyt az Ecclesiai gyűlés, és végzések tétetődtek Praesidiumom alatt s az is elvégződött, hogy 18-dik napjára ezen Holnapnak újra Gyűlésünk lészzen.

Die 18. Máii. Megjelentek a 9 Esperestek személy szerint, a máramarosin kívül, ki a pecsétjét küldötte el.

Die 19. Maii. Tartottuk a Gyűlést és az irás megolvásodott, melylyel Király Urunk eő Felsege eleibe folyamodunk és a confirmatiót kérjük.

Ugyanakkor ez is meghatározódott, hogy T. T. Hétzei Dánel és Ertsei Sámuel Senior Uramimék praesentáljanak engemet eő Felsege előtt Bétsbe s a viaticum is kiadódott számunkra. Megegyeztünk

azért benne, hogy két Deputatus Senior Uraimék Eklesiáikba haza fordulván rendelés tétele végett, Junius 1-ső napjára előjöjjenek ide Debreczenbe és innen induljunk ki hárman Bétsi utunkra.

1791. Die 23. Maii. A Fejérlő Vendég Fogadónál volt szállva Mélt. Gróf Teleki József eő Nagysága. Elmentünk eő Nagysága látogatására mi Professorok. Semmit sem hozott elő a Superintendensségről; holott az eránt mind itt az világi Urakkal mind Piskólton Tek. Rhédei Ferentz Urral s másokkal traktált, hogy nyomhassák el váltasztástomat.

Die 1-ma Junii nem jött be T. Hétzei Dániel Uram, holmi okokkal elhuzván magát. Tiszt. Ercsei Uram bé jött ugyan, de ez is visszakéredzett, és így magam indultam ki 4. Junii.

1791. Die 17. Junii. Fui in audientia Archiducis Francisci. Vienne. N. S.

Die 22. Junii. Altera vice fui in audientia Archiducis Francisci cum Probis.

Die 7-ma Junii értem Pestre, onnan más nap indultam Landkotsin Béts felé és felértem Pünköst előtt való Szombaton azaz 11-dik Junii és először és megkeresvén Pásztori Sándor Referendarius Urat, azután Okolicsányi Püspök Urat, ennek útasításából fogtam dolgom folytatásához.

Die 6-todik Julii méne fel a maga golyóbisával a levegő égbe a fellegeken felyül Blanchard a Praterből, melyet jelen levén néztem.

Die 12-dik Julii Referáltatott Budán a Felsőes Helytartó K. Tanács előtt a második instantiám a 25. Documentumokkal való, és a mely sub Nro. 8300 ment le Bétsből az Excelsa Cancelláriáról. Ez tehát nem is adódott által M. Báró Orcynak, hogy investigálja, holott ebbe volt minden ereje próbámnak.

1791. Die 20. Julii. Hét órakor estve érkezett be Bécsbe Felsőes II-dik Leopold király Urunk, Olasz országból.

Die 26. Julii voltam Felsőes II-dik Leopold király Urunk előtt audientian, és szivemre behatós örvendeztető vigasztaló választ vettem és hallottam Instantiámra. Vivat et prosperetur Augustissima tota sua Domus!

Die 28. Julii kiindulok Bétsből délután 4 s 5 óra között, minek utána 47 napokat itt eltöltöttem volna.

Pro memoria. Valami egy héttel Bétsből való kiindulásom után volt Bécsbe és Felsőes Király Urunk előtt megjelent hasonló ügybe, mint az enyim, Tiszt. Perlaki Uram, komáromi lutheranus Senior, akit a papok Superintendensnek választottak. Ettől kérte eő Felsőes: *noscisne Sinaium Reformátorum Superintendentem?* Felelt Tiszt. Perlaki Ur „*nota est mihi causa eius.*“ Eő Felsőes

ezt mondta ezek után: „*Ei pariter saeculares adversantur Sed nihil timete, ego vos utrosque manu tenebo!* Ezeket maga beszélette Tiszt. Perlaki Uram ugyanakkor Bétsbe Miskóczi Sámuel Uramnak, eő kegyelme pedig ugyanott mulató Academicus Tóth Ferencz Uramnak, a ki énnékem ezeket referálta Debreczenben die 16 Januárii. 1792.

1791. Die 5. Augusti. Haza érkeztem Debretzenbe Bétsi utamból és megértettem, hogy méltóságos L. Báró Orczy József eő Nagysága a királyi commissarius elment még 29-dik Julii innen Gyön-gyös felé.

Die 15. Augusti. Küldök levelet Bétsbe Segesvári Uramnak, hogy engem tudósítson a szükséges dolgokról.

1791. Die 23. Auguszt. Mester utcán a kis ajtó felé nagy tűz támadott és valami harmincz házak megégték.

Die 23. julii. Ma jött a füleinkbe, a mi Pater Rector Urnak íródott a Provincialis által Pestre.

Die 24. Julii. Alsó Péterfián nagy tűz támadott s kiment a sántzig és a kapuig, valami 100 házak elégték, a németekre van a gyanuság.

Die 10. September. Debreczenből indulok ki, mint Deputatus, a Synodusra Budára.

Die 13-dik Sept. Délelőtt 10 órára beérek Budára Ágens Szemere Ferencz szállást mutatni igyekeznek.

Die 14-dik Sept. A király képét Almási Pál eő Excellentiáját megkerestem reggel idején s Credentialisom producálám előtte, csendes-sen látott és fogott. Délután pedig Judex Curiaet Gróf Zitsi Károlyt eő Excellentiáját, ez keményen fogott s kiméletlenül bánt velem.

1791. Die 22. Sept. Budán Vég Mihály, hetényi Tiszt. Predicátor Urammal voltam szembe, nagy vizasztalásomra volt előadott értelme róllam és felőlem!

Die 22. Septemb Irtam haza Márton fiamtól Felségemnek és Tiszt. Senior Halmi István Uramnak.

Die 15. Septemb. A Deputatio előtt produkáltam a Credentialisomat, nem hagyta helybe, aztán referáltatván a Synodus eleibe, az azt ítélte, hogy credentionalisom helyes voltát mutató okaimat írásba feltehetem és előadhatom a synodus előtt.

Die 21-dik Sept. beadtam a synodus eleibe hat fontos okaimat credentionalisom helyes volta eránt, mely megolvastatván, nagy figyelme-zést érdemlett sokaktól és mellette szólottak nem csak Tiszt. Vég Veres-marty Superintendens és Tek. Pogány Lajos és Szemere Ferencz Urak, hanem mások is. Ellene volt pedig Vaji István Ur és a papok közül Szőke Ferencz Uram, ámbár nálam levő levele más ér-

telmét mutatja. Ennek szavát más minden predicátorok, akikkel szólhatam, köpték és detestálták s képmutató uras embernek és akit az Isten meg fog verni mondták.

1791. Die 11-ma Octobris voltam Felséges királyi herczeg és Palatinus Leopold Sándor Urunk előtt és beadtam eő Herczagségének mint Ország-Birájának a Protestatiot a Debreczeni V. Tractus Seniora és Több Ecclesiasticus Tagjai nevével Budán a Mátyás Király Palotájába. Tek. Possai Cammer Dinner Ur vezetett be. Deus bene vertat!

Die 14-dik Octobris Palatinalis Referendarius Boros Ur által vissza adatott ilyen tanácsadással, hogy a titulaturát megváltoztatván, adjam be az Excelsa Cancelláriára Bétsbe.

1791. Die 15. octobr. kiindultam Béts felé Land kotsin, és felértem 18-dik Octobris estvére.

Die 19. Octobr. Haslinger Agens és Referendarius Pásztori Sándor Uraktól megtudtam a superintendenségről hozatott sententiáját a Felséges Udvarnak. Pásztori Ur a Synodusról tudakoz, hogy előadtam, a világi Urak micsoda nagy hatalmaskodást vittek végbe az egyházi személyeken, ezt mondotta: heic est clava, hac contunditur Hydra." Ez a méltóság nagy ellensége minden lelki hatalmoknak, az egyházi személyeknek.

Die 22. Octobr. Voltam Vice-Cancellarius Majláth József eő Excellentiája előtt, hogy a Protestatio beadásáról szándékomat bejelentsem. Azt mondotta nagy csendességgel, hogy nem emlékezik példára, hogy valaki protestatio formába adot volna bé irást a Cancelláriára: hanem per módum instantiae és ad Sacratissimam Majestatem dirigálván azt. Ekkor jelentette eő Excellentiája, hogy jobb lenne a Senioratus és a Professoratus nevével a Canonok mellett recurrálni.

1791. Die 26. Octobr. Vettem a kezemhez az Armalisom confirmatióját, in forma Libelli expediáltatván azt, költséget tettem reá 90 Rh. Forintot. Csak hogy megvan!

Die 28-dik Octobris indulok ki Bétsből ugyan Landkotsin 18. Rh. Forint bérre fogadván azt.

Die 2-ad Novembris érkeztem Pestre és a következő nap a Felséges Consilium Expedituráján Budán láttam, a Báró Orczy eő Nagyságához expediált királyi Parancsolat minutáját ügyömben.

1791. Die 7-ma Novembris éjtszakai tiz óraker Debreczenbe haza érkeztem, Feleségem a Püspöki Hegyi szüretre még oda lévén.

Die 26. Decembris: Armalisom confirmatiója publicáltatása végett leindultam Váradra Tek. N. Bihar Vármegye Generalis gyűlésére.

Die 28-dik Decemb. publikáltatott az, és nemine contradicente ac-

ceptáltatott; sőt a Romano-Catholicus Tiszt s Assessor Urak kiáltották is: „Vivat Dominus Sinai!“

Ordinarius Vicze Ispán ifju Pétsi Imre Ur vólt, aki előadta, Főnotárius Kazinczi Dienes Ur vólt pedig a ki elolvasta. Mindketten vallásunkon való Tiszt Urak. (Folytatása követk.)

Közli: **Rácz Károly.**

Egyházi krónika.

Németország. Stirm halála. — A polgári házasság hatása Bâdenben — A Protestantenverein közelgő gyűlése.

A württembergi evang. egyházat, sőt általában a külföldi evang. egyházi köröket nem mindennapi csapás érte Stirm praelat és egyházi főtanácsos halálával. Stirm előbb Tüingenben vólt segédtanár és lelkész; 1835-ben már a konsistoriumba lépett s mint ennek tagja oly áldásosan működött, miszerint koporsója felett elmondható Gerock, hogy halálát Württembergben, a thróntól az utolsó faluig mindenütt gyászolják. A legszélesebb körökben ösmeretes Strim, kitűnő apologétikai művéről: A p o l o g i e des Christenthums in Briefen für gebildete Leser. Először 1836-ban jelent meg mint koszoruzott pályamű; majd később, 1856. Studgard, újból és javitva is kiadatott. Nagyon ajánljuk e kitűnő s folyvást használható művet t. olvasóink figyelmébe.

Badenben, az ott nem rég behozott kötelező polgári házasságnak az egyházi életre nem kedvező hatása van. Eleinte azt hitték, hogy alig lesz valaki, aki a polgárilag megkötött házasságot egyházilag meg nem áldatná; legközelebbi időkben azonban, minden százból tizre lehet tenni azon házások számát, akiknek egyházi megáldás teljességgel nem kell. Általában, az igazság ellen vétenénk ha ki nem fejeznők, hogy a külföld több tekintélyes evang. körei nem örömmel néznek eléje a kötelező polgári házasság behozatalának.

A német protestáns egylet, jelen évi nagy gyűlését Lipsében fogja tartani auguszt. 14. s több napjain éspedig, mivel a mult évben Osnabrückben oly kevés részvét mutatkozott iránta, most már csak isteni tisztelete számára kér templomot; üléseit pedig egy teremben fogja tartani. Ily nagy igényű társulatra nézve, ez valóságos „rákmódjára való haladás;“ jegyzi meg egyik tekintélyes külföldi lap.

Nagy Britannia. A különféle egyházi társulatok májusi gyűlése Londonban. —

Az angolok a legközelebbi évről is rendkívüli szép sikert mutathatnak fel a különféle egyházi társulatok működési mezején. A mult évi önkéntes adományok összege 10 millió tallerra megy. A biblia terjesztő társulat 2,592,926 példány bibliát adott el vagy osztott ki ajándéku. Az eladott nyomtatványokért 188,837 font sterling jött be. A gyűlésen megjegyzé egy püspök, hogy jelenleg 9000 társulat foglalkozik a földön, biblia terjesztéssel. A pápa csalhatatlansága kimondatása ólta szem-

betűnőleg növekedett a bibliák kelendősége. — A missziói társulatok nagy gyűlésein több érsekek, püspökök, más lelkészek s közöttök egy szerezsen praelatus is beszélt. Az evangéliom terjesztésének ügye emelkedőben van. A kisebb vallásos nyomtatványok társulata 355 uj kiadást mutat fel a mult évről. Bevétel majdnem másfél millió forint volt. A többi társulatoknál is, melyeket részletenkint elszámolni nagyon messze vezetne, mindenütt élénkség és erély mutatkozik.

Franciaország. Evang. egyházi társulatok évi nagy gyűlései. — Vallásos ébredés. — Türelmetlenség. — Egy uj szent.

A Franciaországban is igen számos ev. egyházi egyletek, april 27 — május 11 napjain tarták évi nagy gyűlésöket. A nagy háborunak folyvást érezhető hatásai s a lelkészek közötti erős pártviszályok hanyatlást mutatnak a társulatok működésének sikerében. Emellett az apróbb nyomtatványok terjesztői arról is panaszkodtak, hogy működésök többhelyütt rendőrileg letiltatott, még azon esetben is ha ipar vagy kereskedelmi engedélyt váltottak. — A népiskolai egylet 168 iskolát segélyezett 91 ezer frankkal. De ez még mindkevés. Számos tanítók vannak, akiknek évi fizetése öszvesen 100—250 frank között áll. — Az itt szóban lévő társulatok egyike, az egyház történelmi az, amelynek ülésén a nyelvünket teljesen értő ifju francia prot. tudós Saiyou s hazánk reformációjáról stb. tartott felolvasást. — Párisban több kitünős magas rangu delnök szövetségre léptek következő kötelezettségekkel: Igérem, hogy vasárnap a misén, s ha lehet más részén is az isteni tiszteltnek, jelen leszek; — a vasárnapot cselédeimmel együtt szigoruan megülöm, tartózkodva minden munkától és vásárlástól. — Hogy mily ziláltak Franciaországban az egyházi nézetek és viszonyok, azt a következő adatok jellemzően igazolják. A mult junius hóban két prot. lelkész formasierént perbefogatott azért, hogy kathólikus helyiségekben, határozott felhivás folytán predikálni mertek. A nagyhirü tudós ref. lelkész s parlamenti tag Presensé igen hatalmasan védte a vádlottakat; de sikertelenül mert 10—20 frank pénzbüntetésben, s a perköltségben elmarasztaltattak.

Franciaországnak egy uj szentet adott a pápa. Neve: Labre Benedek József. Ez kóldus volt s mint ilyen Rómába ment, ott rongyaival fedve szabad ég alatt hált, konyhai hulladékokat evett a szemétdombokról; undok férgek lepték el seregestől, stb. stb. dolgait bővebben emlegetni tilt a szemérem. Az Univers nevü hires ultramontán lap, nagy lelkesedéssel beszél e dologról s azt mondja hogy ez a Labre fogja megszabadítani nemzetét.

Iskolaügyi krónika

Németország. Poroszegyetemek. — Tanítók hiánya.

Poroszország 9 egyetemében, s a münsteri akademiában és braunschbergi lyceumban az 187²/₃. téli félévben 812 tanár működött, akik közül 420 rendes, 176 rendkívüli tanár, 276 pedig privat docens volt. A fakultásokat véve fel: az evang. theológiában működött 76, a r. kath. theolo-

giában 28, a jogiban 84, az orvosiban 225, a bölcsészetiiben 399 tanár. Az egyes egyetemeket véve fel, legtöbb a tanárok száma Berlinben t. i. 176, ezután jön Bonn és Göttingen 98 tanárral; legkevesebb a tanárok száma Kielben, t. i. 52. — Az említett tanárokon kívül van még 13 tanító újabb nyelvekre, 38 gyorsírásra, vivásra stb. — A rendes tanulók száma, említett félévben, összesen 9629 volt; legtöbb Berlinben 3714, azután Hallében 1072; legkevesebb Kielben, t. i. 193. Az immatrikulált hallgatók száma volt: az evang. theológiában 818, a róm. kath. 450; jogtanban 1691, orvosi tanokban 1786, bölcsészetiekben 2770. Tehát legkevesebb a theologok száma, akiknek szembetűnő megfogyatkozása már darab idő óta igen aggasztó. A hat régebbi porosz egyetemen, 1862-től 1872-ig, a theológusok száma 1062-től 625-re szállott le.

Folyvást érezhető Poroszországban a népiskolai tanítók hiánya is. — Sziléziában több iskola van tanító nélkül s vannak esetek, hogy semmimódon nem tudják pótolni a tanítók hiányát. Így van a dolog Wesztfália s a Rajnatartomány némely pontjain is. Néhol egyenesen bezárták az iskolát, másutt 15 éves növendékekre bízták az oktatást. Volt eset, hogy a felsőség a községi előjáróknak hagyta meg, hogy legalább az írást olvasást, számolást önmaguk tanítsák.

E folyóiratban már jóval ezelőtt erélyesen kiemeltük, hogy a papi és tanítói pályára készülők nagy hiánya, nálunk magyar reformátusoknál is s különösen a tiszántuli egyházkerületben nem sokára nagy mérvben be fog következni; kiváltha nem teszünk oly intézkedéseket, amelyek a bajt megelőznék, olyanokat pedig, teszünk, amelyek azt növelik.

Ausztria. Mivé lesznek azok a községi iskolák!

Folyóévi május 22-dikén adott ki Stremayr közoktatásügyi miniszter egy rendeletet, amely még a múlt évi okt. 20 kelt, de azólta rejtve maradt. Ezen rendelet szigorúan meghagyja a bécsi kerületi községi, tehát felekezeti jellemmel nem bíró iskolák tanítóinak, hogy mind fiu mind leány tanítványaikat naponként a templomba vezessék, ott a misén jelen legyenek, a nyilvános processiókban részt vegyenek és szigorúan felvigyázzanak, hogy a gyermekek évenként legalább négyszer pontosan meggyónjanak és áldozzanak — Ismételjük, hogy ezen miniszteri rendelet, oly községi iskolákhoz van intézve, amelyekben, a törvény szerint, protestánsok is lehetnek tanítók. — Mindezekre a Neue evang. Kirchenzeitung Berlinben, ezt jegyzi meg: „Ezek tehát azon hitvallás nélküli községi iskolák, amelyekért sok evangélikus gyülekezetek feláldozták saját iskoláikat és a melyekben való alkalmaztatásért, sok evangélikus tanítók koldulva könyörögnek. Az, hogy a r. katolika egyháznak a törvényvel nehezen megegyeztethető ezen kegyeltetése csak a Reichsrath ülései után hozatott nyilvánosságra, — valóban csudálatos gondolatokat ad alkalmat.“ — Te pedig jó magyar olvasó jegyezd meg, hogy a tojás nem hasonlóbb s tojásához, mint „Ausztria-Magyarország“ban az osztrák kormány-politika a magyarhoz, bár mit mondjanak nálunk a haza és egyház bölcsei!

K ü l ö n f é l é k .

A magy. ref. egyház egyetemes értekezlete.

Többrendbeli heti és napi lapokból, teljes bőséggel értesülhetett a tisztelt olvasó a magyar ref. egyház azon egyetemes értekezletének viselt dolgairól, amely folyó július hó első napjain Pesten tartatott. — Havi folyóiratnak, mint a milyen a Figyelmező is, nem lehet rendeltetése, a már elcsépelet hirtet, hetek mulva ismételtetni. Ez esetben pedig anyival kevésbbé, mert a konvent vagy értekezlet, még folyvást csak javalló vagy tervező, nem pedig végleges határozatokat alkotó testület vólt. Az általa felvett tárgyak tehát, még mind az egyházkerületi gyűlések elé kerülnek. Az értekezlet által tett javallatok közül kétségen kívül legnagyobb fontosságu és horderejű az, melyszerént a konvent vagy értekezlet, ezentul egy az egyházkerületek felett álló s többé nem csupán javalló, hanem közvetlen intézkedési hatalommal bíró rendszeres hatóság lenne. Nem kételkedem előlegesen is kifejezni, hogy ha ez a dolog, csakugyan ugy jőne létre, amint ennek alapvonásait eddigelé a lapokból látom; akkor ez, a magyar reformált egyház alkotmányának nyakát kitekerné, az egyházkerületeket illetőleg az egész egyházat elébb-utóbb szolgaságra alázná, folytonos viszályokat szűlné, s egyházalkotmányunk egészséges és vallásunk elvei szerinti kifejlődését és megszilárdulását meggátolná. — Mihe-lyest módomban lesz, tüzetesen szólok a tárgyhöz, s e szándék az oka, hogy most, kettős füzetet nem adok s a magyar protestáns egylet-ről szóló vizsgálódásaimat be nem fejezhetem. — Nagyon különös, ha igaz, hogy a konvent ügyében, még a jelen év vége előtt kell az egyházkerületeknek nyilatkozniok. Igy az egyházmegyéék meg sem kérdeztethetnek, sőt amint ami viszonyaink állanak, lehetetlen lesz az ügyet, csak néhány embernek is kellően áttanulmányozni. Szükséges tehát, hogy aki egyházát és annak szabadságát szereti, ne vegye ez ügyet könnyedén és ne hagyja magát orránál fogva vezetettetni senki fia által.

Az „Evangélikus szövetség — Evangelikal Alliance“ — genfi ágának elnöke Necker Todor ur, folyó hó elején személyesen meglátogatta Debrecent, részint hogy irántunk szives figyelmét s rokon szenvét megmutassa, részint a nevezett szövetség ügyében. — A bécsi világiállitás alkalmával ugyanis, a föld különböző részeiből a szövetségnek is számos tagjai fordulnak meg Bécsben. Ezek folyó július hó 15-kén egy gyűlést tartottak mind általában eszmecsere, mind különösen afeletti tanácskozás végett, hogy miként lehetne Ausztriában és Magyarországbán a szövetség érdekében valamit tenni. — Az ügy további fejleményéről tudósítani fogjuk olvasóinkat.

Sydow ügyének bevégződése. — A külföldi lapok legközelebbi tudósításai szerént Sydow berlini lelkész ügye is eldöntetett valahára. Ő amint mi is említettük volt, a berlini unióegylet egyik nyilvános ülésén, mult évi január 12-dikén egy oly felolvasást tartott, amely-

ben az apostoli hitforma ezen cikkét „ki fogantaték Szent Lélektől,“ s általában a Krisztus istenségét támadta meg, de nem anyira a frázisos izgatás mintinkább a komoly tudományos meggyőződés hangján. Az előadás nyomtatásban is megjelent. E miatt az illetékes brandenburgi egyházmegyei törvényszék hivatalvesztésre ítélte Sydowot, aki ügyét az egyházi főtanácshoz fellebezvén, itt az ítélet kemény megdorgálásra és a perköltségekben való elmarasztatásra lágyított. Ismételve megjegyezhetjük, hogy Sydow már késő vénségben, 80 év felé áll. — Egyik kihallgatása alkalmával ünnepelesen kijelentette azt is, hogy neki, az említett nézeteket, lelkeszi hivatalos működése mezején tehát pl. konfirmátziói oktatás stb. alkalmával hirdetni, esze ágában sincs. —

Hussz János születése napjának ötöd százados fordulata.

Több külföldi lap kegyelettel emlegeti e napokban Hussz nevét, mert ő 1373-ban Julius 6-án, tehát épen ötszáz évvel ezelőtt született Csehországban, Husszinecben, szegény földmivelő szüléktől. Hussz, születési helye földes urának költségén képeztetett s oly szorgalmasan és nagy sikerrel tanult, hogy 16 éves korában már a prágai egyetem tanulói közzé léphetett, ezután 9 évvel pedig ugyanott hittanár s egyszersmind a Bethlehemről nevezett templomban predikátor volt. Miként most Franciaországban, ugy a Hussz korában a csehek közt, nagyon sok csalások és csalódások történtek a vallásos élet mezején. Igy nev. egy Wilsnack nevű községben, a templom lerontásakor három oly ostyát találtak, amelyekről a papok azt hirdették, hogy a Krisztus véréből vannak átázva s általok már sok csudák történtek. Hussz lévén a dolognak egyik hivatalos vizsgálója, kiderítette a világos csalást s erről egy könyvet is irt. Az effélék s általában a római egyház és klérus nagy romlottsága elleni bátor és erélyes fellépése azt eredményezék, hogy a pápától s papoktól halálra keresetve, Zsigmond római német császár és magyar király által, adott szó ellenére is elhagyatva, vértanui halált halt és pedig elevenen megégettetve Konstánzban, 1415, Julius 6. tehát épen születése napjának 43-dik évi fordulásakor. A vértanu vizes kötelekkel s nyakánál fogva vas láncsal egy faoszlophoz kötöttet; fával s szalmával körül rakatott s midőn a rakás meggyújtott nagy felszóval így imádkozott: „Oh Jézus Krisztus, ki az élő Istennek fia vagy, és érettünk kint szenvedtél, könyörülj én rajtam!“

Chateaubriand nyilatkozata a Jézusról. Chateaubriand kitünő francia író és államférfiu (meghalt 1848.) így nyilatkozik a Jézusról: „Jézus Krisztus egyáltalában nem ember. Az ő történetét nem lehet ugy írni mint pl egy pusztá törvényhozóét. Bármí szépen és meghatólag írjuk is le tetteit, mégis folyvást csak emberi marad az s mindig elvész valami az ő istenségéből. Az emberi erényben, ha szabad ugy szólnom, van valami testies s ez az amit a történetíró felfog. De a Megváltó erényében valami természetfeletti s oly magasabb szellemiség van, amelyet ami nyelvünk anyagiassága kifejezni nem képes. Pascal azt mondja az igazságról, hogy az oly finom és gyöngéd valami, miszerint

ami lelkünk eszközei nem illethetik azt úgy, hogy rajta valamit ne rontsanak. Így vagyunk a Krisztus istenségéről felfogásunkkal is.

Rövid irodalmi szemle.

Synodalia. Értekezés, melyet a zólyommegyei ag. h. ev. papi tanácskozmány alkalmával, az 1871. évi jun. 14-dikén tartott **D o l e s c h a l l S á n d o r E d u a r d**, besztercebányai ev. lelkész, zólyomi főesperes. Kiadatott az esperestség kívánságára s költségén. Nyomatott Beszterce-Bányán, 1873. Kis 8-adrét 60 l.

Érdekes tartalma, helyes irányzatú s széles theologiai látkörre mutató, kitünő dolgozat, mely az ág hitv. egyetemes gyűlés meghagyásából összeállított z s i n a t i e l ő m u n k á l a t o k a t veszi néhány főponton tüzetes és alapos vizsgálat alá. Jellemzésére e jeles dolgozat irányzatának álljon itt a következő néhány sor: „Midőn az 1791-iki zsinat, autonomikus meggyőződését fennen lobogtatja, s férfias erélylyel elfoglalja a bécsi és linci békekötések álláspontját, s a magyar honi protestantismus ezen magna chartáira, mint azon alapra hivatkozik, melyet elhagynunk nem szabad: addig munkálatunk e békekötésekre csak futólagos pillantást vet, mintha a 17-dik századbeli vallásügyi törvényekre való hivatkozás anachronismust tartalmazna magában.“ Az iskolára nézve határozottan kimondja, hogy az, az egyházzal szorosan összefort tényező; attól semmi áron el nem különíthető. Az 1868-dik évi népoktatási törvényt, mint amely az 1791. XXVI-tot majdnem illusoriussá teszi, módosítandónak tartja s úgy véli, hogy a törvény létrehozatala előtt formszerűen ki kellett volna hallgatni az evang. egyházat. — Igen helyesen!

Keresztyén erkölcstan, az evangéliumi algymnasiumok felsőbb osztályai számára. **Palmer, Harlesz és Petri** után készítette **Batizfalvi István** tanár. Budapest, 1873. 8. rét 1—80 lap.

Kitünő külföldi szerzők után jó magyar nyelven készített dolgozat, amelyet az illető tanárok és tanulók figyelmébe csak ajánlani lehet. — Érdekes és jellemző, hogy Batizfalvi I. ur, amint az általa követett külföldi szerzők álláspontjából és saját magának is hasonló készületű és rendeltetésű hittani kézikönyve előtt álló nyilatkozatából nyilván van, — egy általában nem hive a német és magyar protestáns egylet irányzatának: neve mégis ott áll, a magyar egylet választmányi tagjai között! Vajjon tud-e erről szerző valamit. De van az efélére több eset is!

A felső eőri evang. reform. egyház története. Templomának évszázados ünnepére 1873. jun. 1. szerkeszté **Gueth Sándor** az egyház mostani lelkésze. A befolyó összes jövedelem a szegény gyermekek tandíj-alapjához csatoltatik. Nyomatott Szombathelyen, 1873. 1—20 lap.

A legőszintébb örömmel üdvözlünk minden ilyen monographiákat.

— Az egyes gyülekezetek saját iratai között számos oly források találhatók, amelyek másut ritkán lelhetők fel. Vajha tehát évről évre minél több ily monographiák megjelenését üdvözölhetnők!

Ivánka Sámuel sárospataki főiskolai ének és zenetanár, a magyar ref. egyházi énekgyűnek egyik legkitünőbb és sokat áldozott munkása, előfizetést hirdet, népiskolák számára készített

„Egyházi Énektár“

cimű dolgozatának második kiadására. A tartalom főbb pontjai: Zsoltárzenei előismeretek. Egyházi énekeink közül a gyakorlatba vettek Énektan, Énekeink története stb. — Egy példány előfizetési ára 40 kr. mely Steinfeld Béla főiskolai nyomdász urhoz küldendő Sáros-Patakra.

Buzgón ajánljuk e művet a t. lelkésztársak és tanító urak minél tömegesebb pártfogásába, nem csak énekgyűnk emelésének és nemesbülésének érdekéből, hanem azért is, hogy a közügynek tett szolgálatok miatt sok károkat vallott érdemes szerző, minél méltóbb visszafótlást nyerhessen.

Dolinay Gyula előfizetést vagy megrendelést hirdet a Hasznos mulattató 3-dik kötetére Egy példány ára 25 kr. huszá 3 frt. 90 kr.; százé 17 frt, ezeré 155 frt. A pénz küldendő a kiadóhivatalba: Pest, Kerepesi út, 61. sz.

Rác Károly ur előfizetési felhívását, mely a boritékon olvasható, különösen ajánljuk tisztelt olvasóink figyelmébe és pártfogásába.

Temetési és Emlékbeszédék. Irta Illyés Bálint, kisujszállási ref. lelkész. Debreczen, 1873. Kiadja Telegdi K. Lajos 8r. 1—160 lap.

E füzet, melyet épen az utolsó percben kaptunk, tartalmaz tiz hosszabb temetési egyházi beszédet, nyolc rövid beszédet, oráziót; hat emlékbeszédet; ez utóbbiak között vannak a Gr. Széchenyi I. Gr. Teleki László, Kölcsei s több mások emlék ünnepén mondottak. — A szerzőtől mint költészeti irodalmunk mezején dicséretesen ösmert irótól, élénk, költői szellemű beszédeket várhattunk s valóban ilyeneket is nyerünk, amelyek azonban, az irány és eszmemenet világosságára és szabatoságára, mintszinte a tartalom vallásos szellemére nézve is egyiránt kitünők; ugyanazért szives készséggel ajánljuk azokat tisztelt olvasóink becses figyelmébe és pártfogásába.

A moldva-oláh-törökországi missió érdekében.

(Melléklet a „Magyar protestáns egyh. és iskolai Figyelmező“-höz. 1873. Julius.)

A közelebb Pesten tartott egyetemes convent, nevezett missiót s a Romániában lévő egyházak kormányzását az erdélyi egyh. kerület kormányhatósága alá helyezte.

Nekem, kit azon missió ügy legközelebről érdekel, a közmegállapodás ellen, épen az ügy iránti szeretetből nem szabad szólnom; s ez mentsem ki azok előtt, kik az általam szolgált ügy illetén sorsa felett, tőlem elkeseredett érzelmek áramlatát várhatnák.

Én azon ügyet lelkem minden telhető erélyével s Istenbe vetett bizalmammal kezdtem és szolgáltam. És most miután érte személyesen nem küzdhetek, sőt midőn egyes ember feláldozása az egyetemes érdekeltség rendelkező ereje mellett szükségtelenné vált: csak mély érdeklődésemnek hódolva szólok fel, az ügy jövőndő fentartatása érdekében.

A mélyen tisztelt convent, midőn a kérdéses ügyben megállapodott és intézkedett: semmi tudomást nem vett az ottani szükségletekről, és semmi biztosítást nem tett az ügy fentartásáról, az arra fordítandó áldozatkészségről stb., mely nélkül pedig azt sem az erdélyi, sem más egyh. kerület kellő eredménnyel nem vezetheti s fenn nem tarthatja.

Mielőtt ezen szükséglet s biztosításról szólnék, az ügy körüli tájékozásra nézve kell hogy felemlitsem azon missió célját, úgy a mint az az én lelkemben élt, s a mint én minden körülmények közt e cél felé irányoztam törekvésemet.

A missiónak, melyet 1860 végén magamra vállaltam s tizenegy évig vittem e l s ő f e l a d a t a volt, a magyar haza területéről idő és körülmények miatt kivándorolni kényszerített hittestvéreket vallás- és nemzeti megmentéstekintetéből Moldva-Oláhország azon helyén, a hol kevesen voltak, időnként lelki vigasztalással ellátni; a hol pedig számosabban éltek, megtelepedtek: egyházközséggé gyűjteni, számukra templomot, iskolát építeni s míg ez létesülhetendett: bérelt helyiségekben tanítani gyermekeiket, buzdítani, lelkesíteni magukat, hogy később idegen hullámok között, maguk legyenek védői vallási és nemzeti ügyök fentartásának.

E feladatot teljesítendő, az elszórvá élték időnkénti meglátogatásán kívül, építettem templomot, iskolát Pitesten, Ploesten, Szászskuton, Galacson, a helyet is véve három-háromszáz aranyon. Házbéres helyiségben tartottam iskolát, istenitiszteletet míg magunknak nem volt: Ploesten, Galacson később Brailában Krajovában a német evang. testvérekkel Foksariban, később Tirgovesten. A fentebbieken kívül egyházat szerveztem s a jövőndő működésnek némi irányt mutattam Búzóban, Gíurgevóban, Turnuszeverinben, Kolaráson, hol a lelkes Mester Eduárd maga épített egy kis családi imaházat, szerzett köztemető helyet, s a misiora gyűjtött s kezemhez adott pénzt egészben, a fentebb építkezés, helyvétel, lelkészek s tanítók segélyezésére fordítottam.

A másik feladat volt, a nem hitsorsos nemzettestvéreket a mi már megalakított gyülekezetünkhöz, reform. egyházunkba téríteni, s velök egyházunk, iskoláink pártolóit, érdekeltjeit szaporítani. Ez azért is kötelességem volt, mert azon testvérek vagy semmi, vagy igen kevés lelki gondozásban részesülven: erkölcsi és nemzeti pusztulásnak voltak kitéve. — És én lelkiismeretes kötelességet véltem teljesíteni midőn minden ígéretek és ámitások nélkül az evangyeliomi tudomány és hazafiéret rábeszélésével igyekeztem őket meggyőzni arról, hogy más közös lelki társulás hiányában, egyházunkhoz, gyülekezetünkhöz tartozni: egy jelentőségű azzal, hogy keresztyénnek és magyarnak megmaradjanak akkor, midőn a mi egyházunkban, evangyeliomi szövetségünkben, a külső szertartásokon kívül, megtalálja a lélek mind azt, a mi a keresztyén vallásban vigasztaló, tanító és üdvözítő!

Ezen feladatra nézve, a moldvai 40—50 ezer olasz missióban nemzetileg enyésző csángó magyarok tömeges megtérítésének uttörésén kívül, reform. egyházunk hívei számát, mintegy 200 taggal neveltem, kik nyilvánosan át is tértek. — A más hitsorsosu magyarok közül, azokat is, kik a nyilvános áttérést családi vagy más körülményeik miatt nem tették, de különben mint becsületes emberek egyházunk, iskolánk segélyezésében résztvettek, istenitiszteletünket gyakorolták a gyülekezet beleegyezésével egyházunk tagjai közé fogadtam. A szabadegyházak fogalmának nálam egy részét tette ez.

Ide tartozik megemlítése annak, hogy a „szabadegyház“ nevezetnek kimondása az erdélyi egyházhatóság felügyeletének mellőzésén kívül, míg egyrészt más hitfelekezetű rokonunknak a hozzánk csatlakozásra, ügyünk emelhetésére utat nyitott, más részről azt jelentette, hogy az egyház mint vallásos erkölcsi társulat, benső ügyeibe, nyelvébe, kultusába, a világi kormányhatóságnak nem enged befolyást; melylyel, míg az egyházat az 1865-iki osztrákkormány ügynökeinek beavatkozása ellen biztosítani kívántam, más részt oda néztem, hogy a helyi idegen nyelvű és vallásu kormány jövődöbeni beavatkozásának is gát vettessék, melyet a szabadegyház elismerése által hittem elértnék és biztosítottunk.

A harmadik feladat volt, az evangéliomi hitnek és szabadságnak egy hazánkkal szomszéd ország lakó iközt ismertetés és terjesztése. — Meggyöződésém, hogy a magyarnemzet kifelé, csak erkölcsi és kulturai uton hathat s a protestantizmus helyesen fel fogott szemmelének terjesztését hittem és hiszem ezen czél legbiztosb előmozdítójául. Az evangéliom dicső fénye által világosságba öltözött lelkek találkozása a szabadság közös gondolatában s testvériség az igazság ismeretében: lebegtek lelkem előtt. — És tettem a mit tehettem. — Egyes ünnepélyes alkalmakkal, templom, iskola alaptételekor stb, azon ország és nemzet nyelvén hirdettem vallásunk egyszerűségének okait, a keresztyéni közös törekvést, szeretetet, testvériséget és lelki szabadságot, egy hitet egy keresztséget, egy Krisztust s egy idvezülést. Elismerttem s gyakorlatba hoztam, hogy kereszt, gyertya nélkül is lehet isteni tiszteletet tartani, keresztelni, halottat végnyugalomra kísérni. E kívül, a jövődöre is tekintvén, az ott élő magyar hitrokonok tehetségesebb gyermekei közül többet hoztam be a hazába nevelés és tanítás végett, kik később mint lelkészek és tanítók visszamenvén, hirdessék a magyar mellett idegen nyelven is azon evangéliomi szellemet, mely a protestantizmusnak ha nem is végmegállapodását, de lehető hü kifejezését nyerte és bírja.

Ez utóbbi feladat, mely csak megkezdett: nem egyéb mint bizonytalan magvetés volt; melynek kikelése, virág és gyümölcsbe borulása: a későbbi idöknek tartatott fenn, ha ugyan fenntartatott.

Az ügy megértése tekintetéből ezek felemlítését szükségesnek láttam, most az a kérdés?: mennyivel kellene a Moldva-Oláhországban mai nap fennálló egyházakat, iskolákat évenként segélyezni? Számításom szerint mintegy 3000 forinttal, még pedig Pítestet 200, Bukarestet 200, Ploestet 300, Szász kutot 300, Galaczo 500, Brailát 600, Krajovát 600 frttal. — E két utóbbit azért annyival, mert még nincs helyiségök. A 300 frt szükséges készlete a már megalakult de még iskolával nem bíró gyülekezeteknek kiválóan a Turnuszeverinek. Az ottani hívek egyházi adója, mely 20—10—5 frank évenként, maguk a gyülekezetek által fog az új rendezéskor kötelezővé tétetni. A moldva-oláhországi egyházaknak, átalán az ottani missió ügynek van a dicső emlékü Horváth Mária alapítványa után évenként 1200 forintja. Ehez kellene még 1800 forint, mely az öt egyházkerület által lenne fedezendő. — Ugyde ezen összeg, sem a bizonytalan ideig tartó államsegélyből, sem a meglévő, s a mostani szükségét is alig fedező egyházkerületi pénztárakból kiszakitható nem lévén s az eddigi gyakorlat pedig, hogy „majd elküldjük a mi gyül“ kellő eredményt nem biztosítván: honnan gyűljön pénz nem csak a moldva-oláhországi, de a mit nem kellene számításból kihagynunk, a bánáti, szlavoniai és még a pusztuló erdélyi magyar egyházakban is létesítendő missióra?

Szerintem, ki a missióra tett adományozásokat nagy részt személyes utánjárás és gyűjtés által eszközöltem, melytől jövődöben meg kellene kimélni minden missióban működő egyént: a missióra a szeretet ezen nemes művének közelben és távolban segélyezésére, az egyházkerületek kormányának lelkes felhívása folytán, az egyes egyházakban egy „sz e r e t e t p e r s e l y e“ kezdetnék, melybe keresztelés, esketés alkalmával a szeretet szent céljaira keresztszülék, násznagyok stb. pár krajczárt adományoznának. Ezt a lelkész gyűjténé s kellő időben beszolgáltatná. — Ezen kis pénztár kinőhetné magát később annyira, hogy nem csak a missiók szükségleteit fedeztethetné, de egyes szerencsétlenség által sujtott egyházak is belőle némi osztalékhoz jutnának. Igen szép cselekedet lenne ez, s egy kis buzgalmával a szeretetnek kivihetjük. — De azt kérdehetné valaki, mi hasznunk van a moldva-oláhországi vagy más missiók se-

gélyzéséből, fentartásából sat., mi hasznunk van minden jótételből? Mi haszna van az angol, amerikai, német, holland, nemzeteknek a pogány missiókból, a százmértföldreke eső vadnépek térítéséből? A szeretet azon fillérei, melyeket a szeretet kifejezésének alkalmával összegyűjtünk, s a moldva-oláh törökországi, slavoniai, bánáti hit és vérrokonoknak megmentésére kiadunk: mint minden munkája a szeretetnek megfogja tenni reánk üdvös hatását. Azon ellenvetés, hogy azon hitrokonok tartsák fenn magukat ha tudják, ha nem pusztuljanak el, elég bajunk van nekünk stb., csak szánakozást érdemel.

Magyar prot. egyház, egyházam, neked benn a hazában, magad körül, neked kelet felé a szeretet és hitbuzgalom apró szálai által megoldható vallásos és erkölcsi missiód van, missiód kell hogy legyen; igyekezzél azt hited buzgalmával, lelked szerelmével minél magasztosabban betölteni!

Czelder Márton.

Kimutatása a moldva,- oláh,- törökországi első protestáns ev. ref. magyar missióra befolyt kegyadományoknak 1861-től 1871-dik évig.

1860-1-dik évben.			1866.			1867.			1868.			1869.		
	Arany	Piaaszter	Para		Arany	Piaaszter	Para	frt.	kr.	Arany	Piaaszter	Para	frt.	kr.
A prot. lap utján Dr. Ballagi Mór Szentesi reform. egyház	225	20	10	Tiszamelléki egyh. kerület	39	—	—	39	—	—	—	—	—	—
Bukaresti egyház letételet s átadatott	31	7	—	Dunántúli egyh. kerület	67	—	—	67	—	—	—	—	17	20
A bukaresti közlönyből	68	16	10	106 frt aranyban ágió 6 frttal.	—	—	—	—	—	—	—	—	17	20
Az erdélyi közzsinaton gyült Erdélyből főt. Bodola püspök ur	8	24	10	Összeg	—	—	—	—	—	—	—	—	17	20
Összeg	407	27	30											
1862.														
A prot. lap utján Dr. Ballagi Egyenesen hozzám küldetett Erdélyből főt. Bodola ur	270	—	—	Horváth Mária alap. után S-patakról	71	91	—	71	91	—	—	—	—	—
Gróf Mikó Imre	38	—	—	Horváth Mária alap. után szigeti iskolától	162	31	—	162	31	—	—	—	—	—
Kolozsvárt predikálásomkor	178	—	—	Tiszántúli egyh. kerület	27	31	—	27	31	—	—	—	—	—
Erdélyi unit. püspök főt. Kriza János	10	—	—	Tiszamelléki egyh. kerület	36	—	—	36	—	—	—	—	—	—
Kecskeméti egyház	4	18	25	S.-a.-ujhely és bécsi hivek	13	30	—	13	30	—	—	—	—	—
Ev. e. gyám intézet	5	22	13	Sárospataki jöltevők	35	74	—	35	74	—	—	—	—	—
Összeg	545	8	24	Fejes István ujbelyi lelkész	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—
				László Ambrus Berecz K. ungvárról	12	30	—	12	30	—	—	—	—	—
				Draskoczi Lajos h.-mezővásárhelyről	2	—	—	2	—	—	—	—	—	—
				Összeg	1060	56	—	1060	56	—	—	—	—	—
1863.														
A prot. lap utján Dr. Ballagi Mór Erdélyből főt. Bodola ur	211	—	—	1060 frt aranyban ágió 5 frt 91—98 kr.	—	—	—	—	—	—	—	—	168	—
Angliából Kleinhenn missionárius	7	16	—											
Összeg	233	16	—											
1864.														
A prot. lap utján Dr. Ballagi Erdélyből főt. Bodola püspök ur	319	3	32	Horváth Mária alap után S-patakról	700	—	—	700	—	—	—	—	—	—
Angliából Kleinhenn missionárius	53	29	—	Horváth Mária alap. után szigeti iskolától	500	—	—	500	—	—	—	—	—	—
Makai D. ungvári lelkész és Vajna Sándor	4	7	10	Cserei Árpád, Szekeres Mihály Komáromból	93	30	—	93	30	—	—	—	—	—
Összeg	430	29	2	Jókai Mór gyűjteménye	75	—	—	75	—	—	—	—	—	—
				Tiszamelléki egyh. kerület	55	92	—	55	92	—	—	—	—	—
				Dunántúli egyh. kerület	55	77	—	55	77	—	—	—	—	—
				Tiszántúli egyh. kerület	42	—	—	42	—	—	—	—	—	—
				Összeg	1521	99	—	1521	99	—	—	—	—	—
1865.														
A prot. lap utján Dr. Ballagi Mór által	189	16	—	1521 ft 99kr. aranyban ágió 5 ft 60kr.	—	—	—	—	—	—	—	—	271	27
Első magyar biztosító-társaság	38	3	25											
A paksi egyház	3	2	8											
Dunapataji egyház	5	24	—											
Brassói egyház	1	7	—	1869.										
Bukaresti félszázados ünnepélykor	8	21	—	Horváth Mária alap után S-patakról	700	—	—	700	—	—	—	—	—	—
Makói egyház	3	24	—	A m. szigeti iskolától	535	28	1/2	535	28	1/2	—	—	—	—
Nagygeresdi egyház	—	27	10	Tiszamelléki egyh. kerület	193	79	—	193	79	—	—	—	—	—
Szász Károly egyh. beszédeiből	1	4	20	Dr. Ballagi küldeménye	18	10	—	18	10	—	—	—	—	—
Összeg	252	1	23	Sz. kir. Kecskemét városa	75	—	—	75	—	—	—	—	—	—

	frt.	kr.	Arany	Észter	Para		Arany	Észter	Para
Székelyudvarhelyi egyház	20	—				1869 dik évben	268	16	20
Nagy Sándor, Csulek Zs. lelkészek	4	—				1870 "	211	21	25
Filep Endre gyűjtése	4	—				1871 "	182	5	25
Az e. e. e. gyámintézet	15	—				Galaczi egyházra	450	5	—
Összeg	1565	17 1/2				Tizenegyesztendei összesbevétele	3439	19	16
1869-diki összeg aranyban ágió 5 frt 81 kr	—	—	268	16	20	Kiadás.			
1870.						A) Utazási költség			
Horváth Mária alap után S.-patak- ról	700	—				1861 Utazási költség s más kisebb kiadás a különösebben is meg- nevezetteknek kívül	73	9	15
Horváth Mária alap után szigeti is- kolától	510	23				1862 ugyanazokra	58	18	33
Tiszamelléki egyh. kerület	20	—				1863 "	50	12	4
Szakács Dániel képviselő	12	—				1864 "	41	25	10
Vasvári Károly	6	—				1865 "	120	9	23
Összeg	1248	23				1866 "	40	—	—
1870-ik összeg aranyban ágió 5 frt 90 kr.	—	—	211	21	25	1867 "	40	—	—
1871.						1868 "	40	—	—
Horváth Mária alap után S.-patak- ról	700	—				1869 "	40	—	—
Horváth Mária alap után szigeti is- kolától	250	—				1870 "	40	—	—
Tiszántúli egyházkerület	75	—				1871 "	36	—	—
Tiszáninneni egyházkerület	36	—				A) Összege	580	11	5
Fürdős Sipos főesperes urak	14	—				B) Segélyezés			
Kalarási hívek	—	—	7	24	—	Tanítói, lelkészi segélyzések is- kola s imaház lakbérék 1866,	62	29	3
Összeg	1075	—				1867 ugyanazokra	105	30	28
1871-dik összeg aranyban 5 frt 90 kr.	—	—	182	5	25	1868 "	92	18	10
Egész összeg			183	29	25	1869 "	64	29	2
A galaczi egyházra gyűlt			450	5	—	1870 "	89	3	5
Összeg			450	5	—	1871 "	69	16	15
Összes bevételi kimutatás						Postadíjak, könyvek szállítása	66	—	—
1860-1-dik évben			407	27	30	évenként 6 arany, 11 év	559	30	23
1862			545	8	24	B) Összeg			
1863			233	16	—	C) Építés			
1864			430	29	2	Pitesti egyház s iskola építésre	808	27	23
1865			252	1	23	Ploesti egyház helyvétel, építés	1015	6	—
1866			17	20	25	Szászkuti egyház iskola építés	80	16	—
1867			168	—	—	Galaczi egyház helyvétel, építés	1132	13	20
1868			271	27	—	C. összeg	3036	31	3
						A. B. C. összeg:	4177	8	31
						Bevétel összesen:	3439	19	16
						Kiadási többlet:	736	21	15

Ezen számadás a közelebbi conventen bemutatott s miután az lett a megállapodás, hogy a multra fátyol vessessék, én ennek közzétételét még egyszer a missiót pártoló közönség iránti mély tisztelet s magam iránti kötelességből teszem. Az apróbb kiadásokat nem számítva a missióra 11 éven át gyűlt egész összeget a helyvétel, építkezés, lelkészek, tanítók segélyezésére fordított összeg, 156 arannyal mulja felül. Ha valaki szíves adománya tévedésből kimaradt volna, a mi alig történhetett, azt vélem közölni méltóztatnék!

Az ur kegyelme velünk!

A moldva-oláh törökországi első protestans év. ref. magyar missió kezdője, s tizenegy éven át vezető munkása:

Czelder Márton,
jelenleg felsőbányai lelkész.